

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

КОЦЬ ТЕТЯНА АНАТОЛІВНА

УДК 811.161.2'38:81-112

**ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ В УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.:
НОРМАТИВНО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2019

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано у відділі стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України.

Науковий консультант – член-кореспондент НАН України, професор
Єрмоленко Світлана Яківна,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу стилістики, культури мови
та соціолінгвістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Навальна Марина Іванівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький педагогічний
університет імені Григорія Сковороди,
професор кафедри документознавства;

доктор філологічних наук, професор
Шумарова Наталія Петрівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри мови та стилістики;

доктор філологічних наук, доцент
Мамич Мирослава Володимирівна,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться 4 липня 2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.173.01 Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4), Інституту української мови НАН України (01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4) та на офіційному сайті Інституту української мови НАН України (<http://www1.nas.gov.ua/INSTITUTES/IUM/Pages/default.aspx>).

Автореферат розіслано «__» травня 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук

Л. В. Туровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена потребою 1) комплексного діахронного аналізу публіцистичного стилю – функціонального різновиду української літературної мови, який поетапно, неперервно в часі, упродовж понад столітньої історії відбиває становлення і розвиток літературної норми, виявляє вплив екстралінгвальних чинників на зміну мовно-інформаційної аксіології публіцистичних текстів; 2) структурно-аксіологічної інтерпретації взаємодії прескриптивної і дескриптивної норм, тенденцій розвитку їхньої оцінно-нормативної природи, динаміки структурних варіантів; 3) дослідження публіцистичного стилю на початку ХХ ст. – у період становлення, культивування літературної норми; 4) уведення в науковий обіг фактичного матеріалу періодичних видань 10 – 30-х років ХХ ст., які поширювали ідеї державності та національно-визвольного руху і які є джерелом для вивчення оцінних механізмів мови доби і тенденцій формування словотвірної, морфологічної, синтаксичної норм; 5) об'єктивної оцінки структурно-стильової норми публіцистичних текстів 40 – 80-х років ХХ ст., 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.; 6) нового осмислення ролі публіцистичного стилю в історії української літературної мови.

Публіцистичний стиль як функціональний різновид літературної мови в діахронному аспекті – це синонімічна назва поняття *мова преси*. Від кінця ХІХ ст. і до сьогодні мова преси виконує інформативну, кумулятивну функції, функцію впливу на мовну свідомість суспільства, забезпечуючи неперервну писемну реалізацію, утвердження літературної норми в національному просторі.

Мова газет і часописів в Україні впродовж ХІХ ст. відбивала потужний вплив книжної, церковнослов'янської традиції і не відповідала реальному функціонуванню живої народної мови. На мовній практиці видань позначалися також історично сформовані східноукраїнський і західноукраїнський варіанти літературної мови, але вже на кінець ХІХ ст. виразною стає тенденція до формування єдиного загальноукраїнського літературного стандарту. Початок ХХ ст. (період еволюції літературних мов у Європі) був новим етапом у розвитку публіцистичного стилю, що пов'язаний: 1) з орієнтацією на народнорозмовну мову; 2) з використанням внутрішніх потенційних можливостей мови для називання нових понять і явищ суспільного життя, а також для адаптації запозичень; 3) з відбиттям процесів розвитку літературної мови загалом і розширенням її функціональних можливостей. Ці засадничі принципи і стали визначальними ознаками публіцистичного стилю як функціонального різновиду сучасної літературної мови. Преса впродовж усього історичного розвитку, уводячи у вжиток нову суспільно-політичну, офіційно-ділову, наукову, релігійну лексику, була інструментом інтелектуалізації мовомислення читачів і водночас засвідчувала виражальні можливості мови щодо забезпечення потреб суспільства в усіх сферах його життєдіяльності.

Репрезентація публіцистичного стилю як значного сегмента історії літературної мови передбачає вироблення концепції нормативності мовних одиниць в історичному аспекті, тобто врахування аксіологічного критерію для структурного аналізу й розкодування мовних знаків, що фіксують різні періоди суспільного досвіду, формують соціально-психологічну й культурну ситуації в національному просторі.

Дослідження публіцистичного стилю в українському мовознавстві вже з кінця ХІХ століття представлено двома напрямками – *літературно-нормативним* і *функціонально-стильовим*, засади яких було сформульовано в працях М. Гладкого, М. Левицького, І. Нечуя-Левицького, М. Сулими.

Літературно-нормативний аспект усебічно розвиває у 60 – 70-х рр. ХХ ст. М. А. Жовтобрюх, який на прикладі часових зрізів історії української літературної мови визначає роль періодики в становленні сучасних орфографічних, фонетичних, морфологічних, синтаксичних і лексичних норм, у формуванні й розвитку української спеціальної термінології, а також у стилістичному збагаченні сучасної української літературної мови. Проте внаслідок відомих екстралінгвальних чинників учений не висвітлив процес уходження у літературний слововжиток багатьох груп суспільно-політичної та релігійної лексики. Актуалізації і об'єктивного аналізу потребує мова періодичних видань 20 – 30-х років ХХ ст., які поширювали ідеї державності та національно-визвольного руху і які є джерелом для вивчення оцінних механізмів мови доби та фіксації словотвірної, морфологічної, синтаксичної норм, що утверджували функціонування літературної мови.

У 60 – 80-х рр. *літературно-нормативний напрям* вивчення публіцистичного стилю представлений значною кількістю праць С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, М. М. Пилинського, А. А. Бурячка, К. В. Ленець, В. М. Русанівського, О. А. Сербенської, Н. М. Сологуб та ін. Це був час системного опису і різнопланового аналізу (лінгвістичного, соціологічного, психологічного) мови преси як зразка літературної мови.

Функціонально-стильовий напрям у вивченні мови преси ефективно розвивається в Україні з 60-х рр. ХХ ст. Як елемент стилістичної системи української мови публіцистичний стиль представлено в «Курсі історії української літературної мови» (Т. І. Київ, 1958), у працях «Нариси загальної стилістики сучасної української мови» (Київ, 1962) І. Г. Чередниченка, «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» за ред. І. К. Білодіда (Київ, 1973), побудованих за принципом структурного аналізу публіцистичних текстів.

У 80-х рр. ХХ ст. українські мовознавці (М. М. Пилинський, Г. М. Колесник, А. І. Мамалига, Г. М. Сагач, Л. І. Шевченко та ін.) з'ясовують лінгвістичну природу жанрів публіцистичного стилю, наголошують на естетичних критеріях газетної мови. У монографіях «Мова сучасної масово-політичної інформації» (Київ, 1979) та «Особливості мови і стилю засобів масової інформації» (Київ, 1983) актуалізовано поняття розмовної лексики, словотвірного потенціалу мови, проблеми взаємодії

різних функціональних стилів літературної мови. Лексико-семантичні зміни в мові преси стають об'єктом дослідження О. О. Тараненка, В. Т. Коломієць, І. Ю. Шашкіна, Д. Х. Баранника, К. В. Ленець, Л. С. Паламарчука, А. П. Коваль, О. Д. Пономаріва, А. І. Мамалиги, Л. І. Шевченко, О. М. Пазяк, М. У. Каранської, М. Г. Яцимирської.

Динаміка лексико-семантичної системи публіцистичного стилю – це пріоритетний предмет студій мовознавців 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В. М. Русанівського, Д. Х. Баранника, О. Г. Муромцевої, О. А. Сербенської, О. А. Семенюка, М. П. Кочергана, Б. М. Ажнюка, П. П. Чучки, К. В. Ленець, Л. І. Мацько, М. П. Дудика, О. А. Стишова, М. І. Навальної, Д. Мазурик, Л. В. Струганець, Б. О. Коваленка, Л. П. Кислюк та ін.

На сучасному етапі інтенсивно розвивається комунікативний аналіз публіцистичних текстів (праці І. Я. Завальнюк, А. О. Худолій та ін.). Функціонально-стилістичний й літературно-нормативний аспекти виявляють тенденції конкретних часових періодів, проте не дають цілісного уявлення про публіцистичний стиль як сегмент історії літературної мови.

Отже, **актуальність** дослідження пов'язана з обґрунтуванням нового статусу публіцистичного стилю в історії української літературної мови, що враховує аксіологічний критерій динаміки літературної норми і передбачає контекстуальну й соціокультурну інтерпретацію мовних засобів, лексико-семантичних конотацій, що формують ціннісну шкалу ключових понять свого часу, фіксують мовні засоби впливу на свідомість суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової проблематики відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики «Сучасна лінгвостилістика в інтегративній науковій парадигмі» (державний реєстраційний номер 0113U1489) та «Лінгвософія українських текстів ХХІ ст.» (державний реєстраційний номер 0118U002069).

Тему дисертації затверджено на засіданні наукової ради «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 75 від 28 квітня 2017 року).

Мета дисертаційної праці – дослідити мовно-структурні й комунікативно-аксіологічні кореляції публіцистичних текстів і літературної мови на синхронному і діахронному рівнях, з'ясувати лінгвокультурні та структурні параметри становлення і розвитку прескриптивної та дескриптивної норм у контексті історії української літературної мови.

Поставлена мета зумовила розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити диференційні ознаки публіцистичного стилю в системі функціональних різновидів літературної мови;
- 2) обґрунтувати концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю як сегмента історії літературної мови;
- 3) виявити сталі і змінні мовні засоби, що функціонують у мові преси;
- 4) виокремити комунікативно-прагматичні ознаки публіцистичного стилю;

- 5) установити типологічні ознаки прескриптивної і дескриптивної норм;
- 6) дослідити вияви мовної свідомості й соціокультурної оцінності в публіцистичних текстах;
- 7) схарактеризувати мовно-історичні та ідейно-естетичні засади формування стильової норми публіцистичних текстів у зв'язку з динамікою прескриптивної норми кінця XIX – початку XX ст.;
- 8) визначити механізми впливу мови періодичних видань початку XX ст. на розвиток словника літературної мови;
- 9) зафіксувати історичну змінність словотвірної, морфологічної та синтаксичної норм;
- 10) визначити стале і змінне в категорії оцінності впродовж XX – початку XXI століть;

Об'єкт дослідження – тексти українських періодичних видань кінця XIX – початку XXI ст.

Предмет дослідження – історично змінні структурні, семантико-аксіологічні, когнітивні ознаки функціональних одиниць публіцистичного стилю.

Джерельну базу дослідження становлять тексти друкованих періодичних видань різноманітної тематики та ідеології, які охоплюють усю територію сучасної України від кінця XIX – до початку XXI століть. Період кінця XIX – початку XX ст. репрезентовано такими виданнями: «Авангард», «Арсенал», «Бжола», «Буковина», «Вільна думка», «Вільне слово», «Вісти», «Вісти ВУЦВК», «Вісти ВЦВКР», «Вісти УНР», «Вологодська газета», «Гасло», «Геть неписьменність», «Громада», «Громадська газета», «Громадський друг», «Діло», «Дзвін», «Економість», «За вільну Україну», «Земля і воля», «Киевская старина», «Козацька думка», «Літературно-науковий вістник», «Лыстокъ правды», «Маяк», «Народне слово», «Народний голос», «Наша думка», «Наше слово», «Наша школа», «Нове слово», «Прилуцька думка», «Рілля», «Руслан», «Самопоміч», «Світло», «Свобода», «Соціал-демократ», «Слово», «Сніп», «Собор», «Степ», «Україна», «Українське слово», «Хлібороб», «Шевченківський день», «Шлях».

Преса другої половини XX ст. представлена виданнями: «Більшовик Запоріжжя», «Більшовицька зміна», «Більшовицька правда», «Вільна Україна», «Вільне життя», «Вінницька правда», «Вісник», «Вісті з України», «Деснянська правда», «Друг читача», «Закарпатська правда», «Запорізька правда», «Зоря», «Зоря Полтавщини», «Комсомолец Буковини», «Комсомолец Запоріжжя», «Комуніст Полтавщини», «Ленінська молодь», «Література і мистецтво», «Література. Наука. Мистецтво», «Літературна газета», «Молода гвардія», «Молодий Буковинець», «Молодий пролетар», «Молодь на допомогу», «Молодь України», «Наддніпрянська правда», «На революційному посту», «Перець», «Південна правда», «Преса Донбасу», «Прикарпатська правда», «Радянська Волинь» (Луцьк), «Радянська освіта», «Радянський Донбас», «Радянський комсомолец», «Ровесник», «Сільський

час», «Сільські вісті», «Соціалістична Харківщина», «Українська літературна газета», «Червоний гірник», «Черкаська правда».

Із періоду 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. залучено такі видання: «Ваше здоров'я», «Вечірній Київ», «Вінниччина», «Волинь», «Газета без секретів», «Галицьке слово», «Голос України», «День», «Дзеркало тижня», «Добра порада», «Добрий день», «Донеччина», «Карпатська Україна», «Країна», «Край», «Культура і життя», «Літературна газета», «Літературна Україна», «Подолія», «Президентський вісник», «Прилуцька думка», «Сільські вісті», «Слобідський край», «Слово Просвіти», «Старожитності», «Тижневик Галичини», «Україна і світ сьогодні», «Україна. Європа. Світ», «Україна молода», «Урядовий кур'єр», «Хмельниччина», «Час Time», «Черкаський край», «Чорноморець», «Чорноморські новини».

Наукова новизна одержаних результатів. Уперше в українському мовознавстві запропоновано концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови, що враховує соціокультурні і психолінгвальні чинники; уведено в науковий обіг поняття часових мовно-оцінних парадигм як фіксаторів впливу екстралінгвальних чинників, зокрема зміни естетичних, моральних, ідеологічних орієнтирів суспільства; визначено цілісну інтегративну лінгвокультурологічну і структурно-нормативну модель опису мовних одиниць публіцистичних текстів на всіх часових зрізах; простежено динаміку становлення, розвитку і взаємодії прескриптивної та дескриптивної норм; встановлено мовні механізми впливу публіцистичних текстів на суспільну й національно-мовну свідомість.

Теоретичне значення праці визначають: а) діахронний аспект дослідження публіцистичного стилю, що дає змогу всебічно висвітлити місце й роль цього функціонального різновиду в історії літературної мови; б) обґрунтування взаємодії прескриптивної і дескриптивної норм у формуванні літературного стандарту; в) умотивування оцінності як категорії публіцистичного стилю; г) розроблення концепції явища варіантності літературної норми в історичному аспекті; г) введення поняття «мовна свідомість» у науково-аналітичну парадигму публіцистичного стилю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані теоретичні положення та інтерпретований мовний матеріал публіцистичного стилю можна використати для написання нових праць з історії української літературної мови, стилістики, медіалінгвістики, граматики, психолінгвістики, лінгвокогнітології, лінгвопрагматики; поглибленого вивчення мови засобів масової комунікації як засобу впливу на свідомість суспільства; укладання тлумачних, орфографічних та фразеологічних словників української мови; написання підручників і навчальних посібників із лінгвостилістики, лексикології, граматики, культури мови, журналістики; а також у викладанні курсів історії української літературної мови, стилістики, медіалінгвістики, когнітивної та комунікативної лінгвістики в аспекті лінгвокультурології.

Достовірність отриманих результатів і висновків забезпечило використання загальнолінгвістичних та рецептивно-стилістичних *методів*: *функціонально-стилістичного методу* (для встановлення диференційних ознак публіцистичного стилю як функціонального різновиду літературної мови; для виокремлення змістово-конструктивних елементів у структурі публіцистичних текстів); *структурно-історичного методу* (для простеження динаміки структурних одиниць літературної мови); *варіантологічного аналізу* (для фіксації словотвірних, морфологічних і синтаксичних варіантів); *прескриптивно-дескриптивного аналізу* (для встановлення кореляцій між прескриптивною нормою і мовною практикою); *семантико-аксіологічного аналізу* (для з'ясування оцінних механізмів мови преси); *семантико-диференційного аналізу* (для простеження змін, розрізнення семантики мовних одиниць); *лінгвокультурологічного аналізу* (для з'ясування змісту й оцінності мовних засобів стилю залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх формування).

Особистий внесок здобувача. Усі результати та публікації одноосібні.

Апробація результатів дисертації. Концепцію та результати дослідження обговорено на засіданні відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України (протокол № 2 від 12 лютого 2019 року).

Основні положення дисертації представлено в доповідях на міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2000, 2008, 2010), «Гуманізація освіти у вищих технічних закладах України» (Київ, 2001, 2003), «Проблеми загальномовної та ареальної семантики» (Луганськ, 2003, 2009), «Семантика мови і тексту» (Івано-Франківськ, 2003), «Слов'янське слово і культура в контексті світового розвитку» (Київ, 2007), «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2009, 2017), «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2001, 2009), «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки XIX – XXI ст.» (Харків, 2010), «У слові – вічність» (Київ, 2011), «Мова і міжкультурна комунікація» (Полтава, 2012, 2014, 2016, 2018), VIII та IX Оломоуцькі симпозиуми українців Середньої і Східної Європи (Оломоуць, 2016, 2018), «Людина і право у мові сучасних засобів масової інформації» (Одеса, 2017, 2018), «Стиль і пам'ять» (Ополе, 2018), «Соціальні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (Київ, 2018), IX Міжнародний конгрес українців (Київ, 2018); на всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2003), «Українська лінгвостилістика в сучасній науковій парадигмі» (Київ, 2007), «Українська мова в просторі і часі» (Київ, 2009), «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2010, Старобільськ, 2018), «Мова і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2009), «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2009, 2010, 2018), «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (Київ, 2015), «Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу» (Дрогобич, 2018), «Всеукраїнські

Грищенківські читання» (Ніжин, 2016, 2018); на міжнародних семінарах молодих славістів: «Актуальні явища в сучасних слов'янських мовах і літературах» (Оломоуць, 2011, 2014), XIV Міжнародному науковому семінарі «Тарас Шевченко и его петербургское окружение» (Санкт-Петербург, 2014).

Публікації. Основний зміст дисертації викладено в монографіях «Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі» (Київ: Логос, 2010; 17, 7 друк. арк.), «Українське слово в пресі кінця XIX – початку XXI ст.: динаміка літературної норми» (Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2018; 24, 87 друк. арк.) та в 75 статтях, опублікованих у наукових виданнях (із них 54 – у фахових виданнях України, 6 – у закордонних).

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків, списку використаних джерел, списку використаної літератури (505 позицій), додатка А (Список публікацій за темою дисертації. Апробація результатів дослідження). Загальний обсяг праці – 455 с. Обсяг основного тексту – 398 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт і предмет, з'ясовано теоретичне та практичне значення роботи, її наукову новизну, окреслено джерельну базу, зазначено особистий внесок автора, апробацію здобутих результатів, схарактеризовано структуру дисертаційної праці.

У **першому розділі «Теоретичні засади вивчення публіцистичного стилю як функціонально-стильового різновиду літературної мови»** репрезентовано два основні аспекти дослідження публіцистичного стилю: 1) літературно-нормативний, 2) функціонально-стильовий.

Літературно-нормативний аналіз публіцистичних текстів розкриває роль відповідного функціонального різновиду в реалізації словотвірних, морфологічних, синтаксичних можливостей літературної мови і виявляє тенденції становлення літературної норми (дослідження С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, М. М. Пилинського, К. В. Ленець, О. Д. Пономаріва, В. М. Русанівського, О. А. Сербенської). Аксиологічний вимір літературної норми передбачає не заборону, а можливість вибору найбільш придатних для функціонального різновиду мовних засобів, що створює умови для всебічної реалізації потенціалу мовної системи.

Функціонально-стильові параметри аналізу охоплюють формування термінологічної бази, визначення диференційних ознак стилю як функціонального різновиду літературної мови. Номінації *публіцистичного стилю* в працях мовознавців варіативні й відбивають розширення інформаційного простору України: *мова газети, газетна мова* (М. Гладкий, М. Левицький, І. Нечуй-Левицький, М. Сулима), *мова преси* (М. А. Жовтобрюх, Г. М. Сагач, Г. М. Колесник, С. В. Колесник, І. Я. Завальнюк та ін.), *суспільно-публіцистичний стиль* (І. К. Білодід),

публіцистичний стиль (М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко, К. В. Ленець), *стиль масової преси* (І. Г. Чередниченко), *мова сучасної масово-політичної інформації* (М. М. Пилинський), *мова періодики*, *мова публіцистики* (М. І. Навальна), *стиль засобів масової інформації* (Г. Я. Солганик та ін.), *мова засобів масової інформації* (О. А. Стишов), *стиль засобів масової комунікації* (І. В. Стецула). На сучасному етапі розвитку лінгвостилістики фіксуємо термінологічну нечіткість понять *публіцистичний стиль* (функціональний різновид літературної мови) і *засоби масової комунікації* (широка сфера реалізації стилістичних можливостей стилю). *Публіцистичний стиль* в діяхронному аспекті представлений *мовою преси*. Сьогодні він об'єднує *мову преси*, *мову радіо*, *мову телебачення*, *мову Інтернету*, узагальнювальними назвами яких є *мова засобів масової інформації*, *мова засобів масової комунікації*.

Незмінні комунікативно-прагматичні ознаки публіцистичного стилю – 1) доступний логічний виклад інформації, що виявляється в доборі семантично прозорих, експліцитних мовних одиниць (І. К. Білодід, І. Г. Чередниченко); 2) оцінка явищ суспільного життя, що вможливорює вживання образних засобів мови (М. Гладкий, М. Левицький, М. Сулима, М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко, К. В. Ленець, Г. М. Сагач, Г. М. Колесник). Динамічними є вербальні засоби вираження ціннісних орієнтирів різних часових періодів історії літературної мови та механізми їх впливу на суспільну свідомість.

Публіцистичний стиль упродовж усієї історії літературної мови, по-перше, виконує важливу суспільну функцію – фіксацію і популяризацію літературної норми в її прескриптивному вияві (рекомендаціях щодо відбору і правил уживання мовних засобів на лексичному, морфологічному, синтаксичному рівнях), по-друге, забезпечує відповідність дескриптивної норми (реального вживання в мові лексем, словоформ, мовних конструкцій) змінним потребам комунікативної і пізнавальної діяльності соціуму. Динаміка літературної норми на будь-якому синхронному зрізі врівноважена відносною стабільністю (Е. Косеріу, М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко), що забезпечує передавання досвіду від покоління до покоління.

Функціональним виявом дескриптивної норми є стильова норма, яка мотивує вживання найбільш доцільних для відповідного комунікативного різновиду правил реалізації стилістичних можливостей мови, регулює співвідношення загальноновживаних і спеціальних, образних, оцінних і нейтральних мовних засобів, книжних і розмовних одиниць.

Природним шляхом формування і розвитку літературної норми є варіантність мовних одиниць, зумовлена лексико-граматичними і функціонально-стильовими процесами в історії літературної мови (С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець, Л. О. Ставицька, Л. О. Пустовіт, Л. І. Шевченко, О. А. Сербенська, М. А. Жовтобрюх, В. Г. Костомаров, В. Н. Ярцева, К. С. Горбачевич, Н. Д. Арутюнова, Ф. П. Філін). Сучасна мовознавча наука кваліфікує варіантність як

раціональний спосіб словесного вираження; як конкретно-історичне явище, одне з внутрішніх виявів літературної мови, наділене культурно-історичними ознаками доби.

У діяхронії розрізняємо *лексичні (фонематичні, словотвірні), морфологічні, синтаксичні варіанти*. З'ясовано історичні інтралінгвальні (дія закону аналогії, різномірність форми і змісту, вияв різних структурних потенцій мовної системи і її перебудова в процесі розвитку мови, закон мовної економії) та екстралінгвальні (вплив територіальних діалектів, взаємодія з іншими мовами) причини варіантності.

Дослідження публіцистичного стилю в історичному аспекті розкриває психолінгвальні механізми динаміки *мовної свідомості*. Цим терміном дослідники називають вербалізовані засоби національної мови в результаті ментальної діяльності (Л. П. Гнатюк, А. Вежбицька, А. Ейгер, Н. В. Уфимцева), або психолінгвальні механізми, що забезпечують процес мовної діяльності людини (Т. М. Ушакова, Є. Ф. Тарасов, І. В. Привалова, І. М. Горелов, О. О. Залевська, Ю. М. Караулов). Зафіксовано два вияви мовної свідомості в публіцистичних текстах: 1) пов'язаний із формуванням сталих функціональних структур, у яких фіксуємо ядро понять; 2) пов'язаний із динамічною оцінкою цих ядерних понять. Суспільна мовна свідомість як культурно та соціально зумовлений і невід'ємний елемент історії літературної мови – категорія динамічна, що зберігає зв'язок із лінгвокультурною свідомістю, але зазнає впливу ідеології. У періоди української державності засвідчуємо вияви *національно-мовної свідомості*, яка є виразником національної самоідентифікації соціуму.

У розділі визначено статус оцінності як семантико-стилістичної категорії публіцистичного стилю, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень позитивної і негативної оцінки, передає ставлення мовця до названого предмета, явища, поняття. Мовні механізми оцінки, емотивності та експресивності (семантико-стилістичних засобів суб'єктивного увиразнення мови) вивчають переважно в синхронному аспекті на різних рівнях мовної структури (М. М. Пилинський, С. Я. Єрмоленко, В. А. Чабаненко, С. П. Бибик, О. А. Стишов, О. О. Селіванова, В. М. Адмоні, О. М. Вольф, В. М. Телія, В. І. Шаховський, О. Й. Шендельс).

Діахронний аналіз аксіологічних механізмів публіцистичного стилю засвідчує, що історія літературної мови – це не лише часові фіксації суспільно-політичної лексики, її активізація і пасивізація, а динаміка оцінних категорій, які охоплюють найрізноманітніший мовний матеріал у мовній свідомості багатьох поколінь мовців і є ціннісними орієнтирами епох.

У Розділі 2 **«Становлення публіцистичного стилю української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст.»** досліджено засади формування публіцистичного стилю як функціонального різновиду літературної мови та інструменту формування національно-мовної свідомості суспільства.

У кінці ХІХ ст. мова багатьох періодичних видань, зокрема на західноукраїнських землях, відбивала вплив книжної традиції і була штучним поєднанням російських, староукраїнських, польських і німецьких елементів. На початку ХХ ст. преса засвідчує орієнтацію на живу народну мову і водночас стає випробувальною сферою для інновацій, інструментом уведення в загальномовний лексикон назв із суспільно-політичної, наукової, ділової, релігійної сфер життя суспільства. У публіцистичному стилі спостерігаємо розвиток літературної норми загалом: розширення семантико-стилістичного потенціалу, тенденції словотвірної номінації, усталення морфологічних парадигм, синтаксичної організації тексту. Саме цей період можна вважати початком формування нової стильової норми публіцистичного стилю. Творцями української преси, а також і теоретиками мовно-структурного аналізу (лексичних, фразеологічних, словотвірних, синтаксичних одиниць) публіцистичного стилю і авторами граматики були видатні письменники й мовознавці: А. Кримський, М. Гладкий, М. Коцюбинський, І. Нечуй-Левицький, О. Курило, Б. Грінченко, В. Сімович та ін. Орієнтуючись на традицію вживання мовних засобів у художній літературі (творчість Т. Шевченка, П. Куліша, І. Вагилевича, Г. Квітки-Основ'яненка) і на широку діалектну базу, вони обґрунтували прескриптивну норму української літературної мови і впроваджували її в освітню практику.

Преса, насамперед у колах інтелігенції, поширює ідеї народництва (важливість навчання рідною мовою), напр.: *Школа – це майбутнє української мови* (Маяк, 12.07.1915); *За умови українізації наука б краще вдавалася, селянські діти не дичавили б і не нівечила б їхні молоді душі теперішня «обрусительна» школа – оте «странное мѣсто» в нашому краєвому, українському житті* (Наше село, 02.01.1914).

Тематична різноплановість періодичних видань початку ХХ ст. забезпечувала широку інформацію про актуальні проблеми суспільного життя. У центрі уваги було обґрунтування теоретичних засад релігійного стилю як функціонального різновиду літературної мови. Дослідники (І. Бабченко, Й. Мельницький, Г. Костельник, Ю. Дзерович, М. Щепанюк, М. Каровець) на сторінках преси започатковують аналіз лексичного і фонетичного рівнів сакрального стилю у двох напрямках: 1) орієнтація на церковнослов'янську спадщину і 2) на внутрішньомовні (власне українські) ресурси.

У жанрово різноманітній пресі того часу актуалізовано такі тематичні групи лексики:

1. Суспільно-політична: *парлямент, парламентарський, політика, політичний, демократія, патріотизм, нація, національний* тощо, напр.: *Власне тепер радить ромунський **парлямент** і послі різних напрямків та «переконань» ганьблять себе взаємно* (Буковина, 07.01.1916); *Чи пригадуєте той день, в котрім з найдалших окраїн української часті Галичини і Буковини з'їздився до Львова весь наш **національний** цвіт і сила наша? Чи пригадуєте ті довжезні поїзди, вквітчані вінками і синьо-жовтими*

хуругвами, які мчались до нашої столиці, до славного города Львова, сина короля Данила? (Свобода, 15.07.1916).

2. Військово-політична, пов'язана з подіями Першої світової війни, а також національно-визвольним рухом: *жовнір, січовик, відпоручник, отаман, летун, петлюрівець, директорівець, есерівець, ескадрон, батарея, гармата, гідроплян, саперський, протиатака, шпиталь*, напр.: *Наслідки були страшні. Мимо сильної пальби батареї з берега, а також гармат з воєнних кораблів, гідропляни вернули за кождим разом без шкоди* (Буковина, 12.02.1916); *Коли по уступленю москалів зачали напливати до Львова наші ранені жовніри, зараз повстала думка поміж українськими панночками, щоби урядити окремиї шпиталь, де могли би працювати самі українські сестри* (Свобода, 12.02.1916).

Лексеми *батарея, саперський, протиатака, ескадрон* належать і досі до активного словника літературної мови. Інші, зокрема слово *шпиталь*, активізувалися в останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ ст. У 50 – 80-ті роки ХХ ст. мовна практика надавала перевагу слову *госпіталь*.

3. Соціально-економічна і професійна: *криця, емалевий, пічний, гамарня, рудня, фабрикація* (у значенні 'виробництво'), напр.: *Добрий приклад викликав конкуренцію: закладено Брянське товариство (після 1878 р.), яке і заложило свою гамарню коло Катеринослава для фабрикації чавуну й криці* (Галичина, 1915). У другій половині ХХ ст. до діалектної, застарілої лексики відійшли слова *гамарня* (у СБГ – тлумачиться як «металлоплавильное заведеніє»¹; СУМ II подає з ремарками *діалектне, застаріле, «металоплавильна майстерня»*²), *рудня* (у СБГ *рудня* – «м'єсто добывання желѣзной руды», «желѣзо-плавильний заводъ»); СУМ VIII подає з ремаркою *рідко*). Сучасна літературна мова послуговується формою *рудник* для називання «системи підземних споруд для видобування корисних копалин, а також гірничопромислове підприємство, що здійснює це видобування» (СУМ VIII). На периферію мовного вжитку відійшло слово *фабрикація*, натомість активізувалися синоніми *виготовлення, фабрикування*.

4. Назви офіційно-ділової сфери: *розпорядок, указ, канцелярія, президія, президент, депеша, чолобитня*, напр.: *Тому то сейчас по настаню воєнного стану з Сербією видано у нас дня 25 липня 1914 цісарський розпорядок, яким права політичної, цивільної управи в Босні, Герцеговині і Дальматі перенесено на головного команданта військ, які там оперували* (Свобода, 22.01.1916); *Президія української репрезентації парламентарної вислала на руки директора кабінетової канцелярії барона Шісля отсю депешу «Президія української репрезентації парламентарної з Галичини і Буковини просить Вашу Ексцеленцію передати його Величеству, всеславнішому цісареві нашому сліуючу чолобитню..* (Буковина, 19.02.1916).

5. Церковно-обрядова: *вівтар, вікарій, єпископ, митрополит, парох, канонік, образець, молитовник, хрестик, Бог, ангел, рай, пекло, Ісус, Марія-*

¹ СБГ – Словарь української мови: в 4-х тт. Упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907 – 1909.

² СУМ – Словник української мови: в 11 тт. Київ, 1970 – 1980.

матір Божя, напр.: З інших кандидатів вичисляють віденського **пароха** доктора Жука перемиського **каноніка** о. Василя Левицького і апостольського **вікарія** в Сараєві о. Олексія Бозюка (Свобода, 12.02.1916); Найбільшу утіху справляли хорим **молитовники**, котрих роздано понад тисячу штук. Крім того роздано хорим кількасот світських книжок, також патріотичні картки з видами, **образці, медалики, хрестики** (Українське слово, 26.08.1915).

6. Зі сфери освіти і науки: книгозбірня, бурса, дописувач, школа, освіта, винахідник, напр.: За всією п'есою почувається шелест старих **манускриптів**, затишок великих **книгозбірень**, світло електрики тихих кабінетів і постать митця, схилену довкола стародруків (Гасло, 03.12.1915); «Товариство помочи для людности України» заводить у Києві ремісничу **школу з бурсою** для дітей-утікачів (Буковина, 01.01.1916).

7. Назви реалій літературно-мистецького життя: митець, мистець, гурток, гуртківець, стародрук, манускрипт, апогей, трагізм, тетральогія, часопис, артистичний, секція, напр.: Про патріотизм та вірність українського населення Буковини висловлювали ся похвально та з признанєм на сторінках німецьких **часописей** не раз висші військові особи, що мали нагоду гостити по наших селах (Буковина, 01.01.1916); Жваво працювали й працюють інші секції, особливо **артистична** (Гасло, 31.12.1915).

Закон мовної економії мотивував уживання складноскорочених назв: хлібопекарня, радіоактивність, машинобудівельний, огнетривалий (у літературному вжитку засвоїлася лексема *вогнетривкий* – СУМ I), сталетопня (у сучасному слововживанні функціонує варіант *сталеливарня* – СУМ VIII), напр.: Новозасновані **рудотопні, сталетопні і машинобудівельні** заводи на протязі двох років збільшили продукцію України на половину! (Гасло, 12.01.1915).

Деякі слова засвоєно з російської мови або через її посередництво: *переселенець, чиновник, самодержавний*, інші – з польської мови: *поверхня* (польське *powierzchnia*), *місцевість* (польське *miejsowość*), *листоноша* (польське *listonosz*), напр.: Між **переселенцями** в Сибіру є дуже багато селян з України (Свобода 19.07.1908); **Гарна, багата місцевість**, на якій ми живемо, не забуваймо ж ніколи її традицій (Українське слово, 26.01.1915).

Уживання в мові регіональних видань діалектизмів (*животність, відвічальність, бесідник, предсідник, почвірний, вандрівний, курателя* та ін.) на той час було не показником невнормованості, а шляхом формування літературного словника на основі синтезу широкої діалектної бази української мови. Деякі слова (*предсідник, помешканє*), поширені в мові західноукраїнської періодики, тривалий час перебували на периферії мовного вжитку, а в кінці ХХ ст. активізувалися, напр.: **Помешкання** сучасних депутатів у ціні перевищують сотні квартир разом взятих звичайних платників податків (Україна молода 12.07.2006); На засідання з'явилися **предсідник** і всі члени комісії (Галичина, 09.02.2000).

У Розділі 3 «Літературна норма і мовна практика української періодики» простежено динаміку становлення словотвірної, морфологічної, синтаксичної норм на основі тенденцій прескрипцій і мовної практики.

Початок ХХ ст. увійшов в історію літературної мови як найбільш продуктивний і експериментальний. Це був період функціонування і фіксації різноструктурних варіантів у текстах і словниках.

Показовим для мовної практики преси було творення безсуфіксних іменників на основі префіксальних дієслів, які фіксували тогочасні словники (ПСГ 1929; РУСШ 1918; РУСІ 1918)³ і які засвоїла сучасна літературна мова: *настрій, спис, ухвала, переклад, іспит, збори, звіт, зміст* та ін. Деякі частовживані в мові преси слова (*недохват, віднова*) мали інші відповідники в лексикографічних джерелах: (*недостача, недостаток, поновлення* (ПСГ 1929; РУСШ 1918), які входять у вжиток з 30-х років ХХ ст.

На початку ХХ ст. український лексикон (ПСГ 1929; ПУРС 1930⁴; РУСШ 1918) поповнився низкою частовживаних у мові преси назв суб'єкта дії, за якими закріпилася словотвірна модель із суфіксами **-ник, -ик**: *торговельник, залізничник, дослідник, представник, вантажник, відбудовник, відступник, відхідник, вугільник, загарбник, змовник, зневірник, заможник, незалежник, незаможник, попередник, порушник, працівник, радник* та ін., напр.: *Кожен повинен зрозуміти, що він відбудовник понівеченого українського духу і України* (Маяк, 04.06.1918); *Большовики як загарбники не мали можливості вивезти свій розкішний агітаційний потяг, складений із чудових клясових вагонів, на котрих красуються різні большевицькі лозунги і відозви* (Україна, 06.09.1919); *Працівники освіти утверджують українську ідею і патріотичні почуття* (Вільне слово, 04.07.1917). Така модель активно функціонувала в мовній практиці і другої половини ХХ ст. Іменники з суфіксом **-щик**, що поширювалися під впливом російської мови, ніколи не були системним явищем мови української періодики, напр.: *Велике число негрів використовується прибиральниками, чистильниками, піднощиками, домашніми слугами з жалюгідною оплатою праці* (Радянська освіта, 24.06.1950). Від дієслова *поставляти* було утворено іменник *поставник*, який не мав жодних словотвірних варіантів, напр.: *Я відвідала Москву як шахістка, а не як поставник матеріалу для газети «Інформашон»* (Комуніст Полтавщини, 14.02.1950).

Деякі іменники у зв'язку з втратою в мові семантично мотивувальних твірних основ або переходом їх до пасивного фонду зникали і вже до 30-х рр. замінювалися на віддієслівні зразки з прозорим значенням: а) із суфіксом **-ник**: *дорадник – радник, порадник, сторонник – прибічник*; б) із суфіксом **-ець**: *бесідник – промовець, побідник – переможець*; в) із суфіксом **-тель**: *угнітник – гнобитель*.

³ ПСГ 1929 – Голоскевич І. Правописний словник. Харків, 1929; РУСШ 1918 – Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Вінниця, 1918; РУСІ 1918 – Іваниця Г. Російсько-український словник. Вінниця, 1918.

⁴ ПУРС 1930 – Правописний українсько-російський словник В. Маньківського. Харків, 1930.

Назви осіб, утворені від нових запозичених дієслів, згодом поступалися дублетам з іншомовними формантами **-атор, -ер**: *фальшивник – фальсифікатор, реакційник – реакціонер*.

Іменники – назви осіб із суфіксом **-ник** конкурували зі словами з суфіксами: 1) **-льник**: *будівник – будівельник*, напр.: *У місті бракує будівників ріжних споруд* (Бджола, 18.01.1914); *Громада таки й постановила була оце вже в червні місяці, яку роботу треба виконувати будівельникові* (Громадська газета, 12.04.1915). Словники фіксували лише форму *будівник* (ПСГ 1929; РУСІ 1918; РУСШ 1918; ПУРС 1930). Ці лексеми згодом семантично розподіbiliся в літературному вжитку; 2) **-ець, -чик, -ар, -ач**: *убійник – убивець, перекладацьник – перекладник – перекладач, перекупник – перекупець, промовник – промовець, газетник – газетяр, доповідник – доповідач, засланик – засланець*, напр.: *Ми газетники видаємо нашу газету мовою нашою рідною вкраїнською, найбільше приступною до зрозуміння навіть народної маси, – і маючи на увазі поперед всього волинський народ, будемо по змозі наближати мову видання до лексичних і граматичних особливостей головного волинського діалекту* (Вологодська газета, 01.09.1918); *Газетярі через слово повинні вивести народ на правильну дорогу і допомогти зробити вибір* (Вісти, 12.11.1918). Варіантність засвідчували також словники (ПСГ 1929; РУСІ 1918; ПУРС 1930). Деривати з суфіксами **-ач, -яр, -ець** значно активізувалися в публіцистичному стилі у другій половині ХХ ст.

У мовній практиці преси початку ХХ ст. за іменниками з суфіксом **-ець** закріплювалася сема істоти, що входить у клас об'єктів, є одним з його компонентів-учасників, членів, носіїв суспільних чи політичних ідей: *висуванець, вихованець, гуртківець, підприємець, працедавець, спортсенець*, напр.: *Хоч теперішній закон далеко не той, який потрібен суспільству, але все ж таки він дає право працедавцеві знаходити нові робочі місця* (Вісти, 05.02.1912); *В Європі тільки москвоців більш як німців* (Вологодська газета, 24.09.1918). Лише деякі з них (*вихованець, підприємець, працедавець*) потрапили до реєстрів тогочасних словників (ПСГ 1929; РУСІ 1918; ПУРС 1930). Їх вживання, за винятком слова *спортенець*, яке витіснила форма *спортсмен*, – звичне явище в мові преси другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.

На початку ХХ ст. частовживаними і стилістично нейтральними, про що свідчать і лексикографічні джерела, були назви осіб жіночого роду з суфіксом **-к-(а)** *оповідачка, авторка, спостерігачка, агітаторка, агрономка, лікарка, поетка, пропагандистка, співачка, ювілярка* та ін., напр.: *Авторка статті подає огляд сучасних труднощій і проблем українського села* (Літературно-науковий вісник, 11.05.1914); *Наша визначна поетка Леся Українка залюблена в рідну природу й уміє зачарувати нас* (Громадська газета, 11.04.1915). Такі іменники зрідка функціонували і в мові преси другої

половини ХХ ст., рекомендовано до вживання їх було і в прескриптивних працях (Курс 1951: 359; СУЛМ 1969: 42].⁵

Успадкувала сучасна українська літературна мова низку поширених у мові 10 – 30-х рр. ХХ ст. номінацій державного ладу, системи правління, світогляду тощо з суфіксом **-ість**, які мотивовані прикметниковими основами: *демократичність, незалежність, ідейність, партійність, недоторканність, періодичність, інтелігентність, індивідуальність* (їх фіксують ПСГ 1929; РУСІ 1918; РУСШ 1918; ПУРС 1930 та ін.), напр.: *Звідси випливає і так звана новизна образів, демократичність і відчуття свободи* (Літературно-науковий вісник, 12.08.1917); *Чи ж має добродій Веселовський почуття національної гідності (достоїнства), коли в такий час відрікається від боротьби за власну незалежність тільки під впливом (влянієм) незаконних домагань?* (Вільне слово, 30.08.1917).

Публіцистичний стиль засвідчує динаміку функціонування прикметникової словотвірної норми, зокрема на прикладі творення слів із суфіксом **-ов-(ий)/-ев-(ий)** – похідних від різних іменникових основ: і власне українських, й іншомовних. Вони були системним явищем початку ХХ ст. *оперовий, кабінетовий, бюджетовий, кредитовий, конкурсний, спортовий, голодний, пам'ятевий, процентовий, резервовий, предметовий, запасовий, полюсовий* та ін., напр.: *Друга більшовицька навала в початку лютого цього року внесла деякі відміни в життя оперового театру* (Україна, 23.08.1919); *Тільки шляхом зміцнення нашого господарства ми з бюджетової сфери зможемо дати рішучу одсіч нашим класовим ворогам* (Геть неписьменність, 17.07.1927); *На 11-те вересня Кубанською областною продовольчою управою призначається нарада для розв'язання проблем резервового фонду* (Вісти, 01.04.1927). Відіменні деривати з суфіксом **-н-(ий)** зрідка вживалися в мові східноукраїнської періодики, пор.: *бюджетний, кредитний, предметний*, напр.: *Працююча людність свідомо, що саме їй належить наповнювати бюджетний фонд* (Наддніпряньська правда, 12.08.1928). Як варіанти їх кваліфікував О. Синявський. Визначальними у їх розподібненні вже в другій половині ХХ ст. стали внутрішньолінгвальні морфемні процеси. У сучасній українській літературній мові в словотворенні відносних прикметників суфікс **-ов-(ий)/-ев-(ий)** репрезентує здебільшого випадки, коли твірні основи мають у своєму складі кінцеві форманти **-к-(а), -ок, -ик/-ник, -ак/-як, -ечк-(о)**, напр.: *казка – казковий, світанок – світанковий, містечко – містечковий*.

Умовою словотворення відносних прикметників на **-ов-(ий)/-ев-(ий)** стала також цілком виразна тенденція 20 – 30-х років ХХ ст. уникати не властивого звуковій структурі українського слова збігу приголосних, що типове для похідних від запозичених іменників (*ансамблевий, оркестровий*).

Сучасна українська літературна мова часто зберігає словотвірний зразок на **-ов-(ий)** із тим самим значенням (*випусковий* – «той, хто випускає

⁵ Курс 1951 – Курс сучасної української літературної мови: у 2 т. За ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Київ: Радянська школа, 1951; СУЛМ 1969 – Сучасна українська літературна мова. Морфологія. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969.

черговий номер газети, журналу»), який він мав на етапі входження у словник літературної мови, пор.: **Випусковий** намагався широко подати думку простих людей про зросійщення наших шкіл, про руйнацію дитячих душ (Вільне слово, 22.04.1917); ...*Не пройде повз найменшу дрібничку, дасть слушну пораду випусковому з висоти свого досвіду. Ось чому працівники редакції спокійні за газету [Літературна Україна], коли біля талера – Ніна Бондар (Літературна Україна, 10.08.1989).* Прикметники з суфіксом **-н-(ий)** згодом набувають іншого значення (випускний – «призначений для випускання чого-небудь» – СУМ II) і мають іншу лексичну сполучуваність, напр.: *випусковий редактор і випускний клас, випускний диплом, випускний журнал, випускний вечір, випускний клапан.*

Уживання в мові газет 90-х рр. ХХ ст. – початку ХХІ ст. прикметників із суфіксами **-ов-(ий)** *допомоговий, полюсовий, виставковий, парадовий, смоловий, гранітовий, заробітковий* пов'язане з явищем гіперизму, або впливом мови діаспори, напр.: *Секретаріат та Координаційна рада [Руху] наполягли на якнайширшому розгортанні **допомогової** роботи організаціями Заходу осередкам Руху на Сході та Півдні України (Собор, 04.03.1993); ... *труднощі, які доводиться долати українцям [у США] – заробіткова праця, хата, виховання дітей у національному дусі. Це останнє забирає в жінки весь вільний від **заробіткової** праці час (Літературна Україна, 25.02.1993).* На початку ХХ ст. спостерігаємо тенденцію до семантичного розподібнення прикметників *допоміжний – допомоговий, заробітний – заробітковий.**

Власне публіцистичними новотворами початку ХХ ст. є складні прикметники переважно з емоційно-експресивним значенням: *українолюбний, україножерський, націєтворчий*, які стали маркерами уже й сучасного періоду державотворення, напр.: *Розуміється, що ця **україножерська** агітація дала за короткий час криваві наслідки (Україна, 30.09.1919); Щоб забезпечити **націєтворчий** чинник, а також можливість нашої людности мати місця по школах, які перелюднені, надалі приймати осіб не українського громадянства заборонено (Україна, 19.09.1919).*

Дієслівне словотворення ХХ – початку ХХІ ст. пов'язане з такими процесами: 1) послідовною реалізацією потенційних можливостей мови, зокрема у функціонуванні моделей з суфіксом **-ува-**, що поєднувався з різними іменними основами іншомовного походження з інструментальною семантикою і мав загальнотильове значення: *дебатувати, декламувати, націоналізувати, ідентифікувати, функціонувати, легалізувати, популяризувати, українізувати, русифікувати*, напр.: *Мені здається, що таким інституціям (учрежденіям) як Земство та Громадянський комітет треба розпочати **націоналізувати** деякі об'єкти (Вільне слово, 22.07.1917); Бо економічне життя в так званому південно-західному краї вже **легалізували** і воно йде своєю особною стежкою (Маяк, 17.04.1917); 2) витісненням з ужитку у другій половині ХХ ст. характерних для початку ХХ ст. дієслівних дериватів з префіксом **по-** моделлю з префіксом **з-**:*

побільшувати – збільшувати, *поменшувати* – зменшувати тощо, пор.: *Мікроби такі малі, що їх можна побачити лише крізь такий прилад, що дуже все **побільшує** (мікроскоп) (Геть неписьменність, 30.06.1927); Ми маємо прикласти всіх сил, щоб знайти спосіб **побільшити** допомогу найбіднішим солдаткам та рідним наших вояків і **поменшити** їх страждання (Вільне слово, 22.07.1917); 3) циклічними періодами активізації (початок ХХ ст., кінець ХХ – початок ХХІ ст.) дієслів темпоральної семантики зі значенням завершального етапу розвитку дії, утворених унаслідок закону мовної економії за допомогою префікса *у-* та суфікса *-и-*, що мали форму недоконаного виду із суфіксом *-юва-*: *удержавити/удержавлювати, унезалежнити/ унезалежнювати, уможливити/уможливлювати, узаконити/узаконювати*, напр.: *Перебувши большевицьку бурю, Український народ всіма силами приступає до утвердження своєї влади на своїй землі, хоче **унезалежнити** свою власну державу (Нове слово, 08.03.1918); Хоча чимало політиків – учасників процесу й досі сумніваються у правових підставах рішення парламенту, вважаючи його політичним, однак роблять спробу його **узаконювати** у всі можливі способи (Голос України, 26.03.2008).**

На морфологічному рівні зміни відбулися у вживанні родових варіантів іменників, нормативність яких засвідчувала прескриптивна норма (СУЛМ 1969) й мовна практика до 70-х рр. ХХ ст., напр.: *У передмові до збірки можна прослідкувати **гене́зу** прислів'їв, приказок, висловів різноманітної тематики, всі вони влучні, мудрі, цікаві (Молодь України, 23.09.1956); На сьогоднішньому етапі розвитку соціалізму ми твердо знаємо **гене́зис** і перспективи всіх наших перемог (Запорізька правда, 07.03.1969).*

У 80-х рр. ХХ ст. спостерігаємо такі процеси: 1) один з варіантів жіночого або чоловічого роду зникає як надлишковий (*відбиток* – *відбитка*, *гандж* – *ганджа*, *листоноша* – *листонош*, *завіса* – *завіс*, *цитата* – *цитат*); 2) одна з форм набуває стилістичного забарвлення і переходить на периферію мовного вжитку (*візит* – *візита*, *манера* – *манер*, *метод* – *метода*); 3) варіанти роду стилістично розподібноються і називають різні явища чи предмети (*закут* – *закута*, *жар* – *жара*); 4) варіанти роду функціонують як рівноцінні форми і в сучасній українській літературній мові (*виплат* – *вплата*, *вбивець* – *вбивця*, *сусід* – *сусіда*).

Прескриптивна і дескриптивна норми кінця ХІХ – початку ХХІ ст. засвідчують тенденцію до збереження визначальних рис української мови, зокрема у вживанні 1) іменників – назв істот і неістот ІІ відміни чоловічого роду в давальному відмінку однини з закінченням *-ові*, *-еві* (*Шевченкові*, *народові*, *образові*, *рухові*, *розквітові*, *мирові*, *заводові*), які переважали над формами із закінченням *-у*, *-ю*, пор.: *Російська націоналістична преса, так само як і вшехпольська, почала присвячувати більше уваги українському **рухові** для того, щоб всякими способами чистими й нечистими боротися з ним (Сніп, 01.12.1928); Надати нове життя **образові** – це основне*

положення справжньої живої художності (Література. Наука. Мистецтво, 11.11.1923); *Керуючись геніальним вченням марксизму-ленінізму, радянські вчені руйнують все, що віджило в науці, що стоїть на перешкоді буйному розквітові нашого щасливого життя* (Радянська освіта, 10.03.1950); *Тільки тоді Німеччина буде знову рівноправною в союзі народів, коли вона допоможе **мирові** в його перемозі* (Закарпатська правда, 06.02.1953); 2) іменників у кличному відмінку, напр.: *Шановний **Ксеропонте Петровичу**, зверніть увагу на те, що численні парні загони роз'їжають по селам, арештовують селян, порють і розстрілюють* (Україна, 30.09.1919); *Роботящі й теперішні помічники коваля. Але вони вже з бородами, та й вам, **Костянтині Васильовичу**, вже пора передавати свою мудрість молоді* (Більшовицька правда, 07.09.1952); *З тобою ми, **партіє**, навіки!* (Літературна газета, 25.01.1949).

Слабкою нормою до 70-х рр. ХХ ст. були варіантні закінчення **-а**, **-у** в родовому відмінку однини іменників II відміни чоловічого роду: *романа – роману, народа – народу, інститута – інституту, світа – світу, закона – закону, союза – союзу, факультета – факультету, добробута – добробуту, футболу – футболу, волейбола – волейболу*, напр.: *Радує спокійний і ясний стиль **роману**, що свідчить про зростаючу майстерність молодого письменника* (Літературна газета, 31.03.1949); *Автори **романа** показали роль партії, силу стратегії й тактики Радянської Армії в боротьбі з фашизмом, боротьбі, яка увінчалася безприкладною в історії перемогою* (Літературна газета, 27.04.1950); *На першість СРСР з **футбола** відбулося чотири матчі* (Молодь України, 17.04.1949); *Тут регулярно проходять заняття з легкої атлетики гімнастики, плавання, важкої атлетики, **футболу, волейбола, велосипедного спорту*** (Радянський комсомолец, 17.07.1955).

Деякі морфологічні зміни тривають сотні років, і хоч на певному етапі функціонування мови в прескриптивних працях їх кваліфіковано як завершені (число двоїни іменників, форми вираження імперативу дієслова), вони в мовній практиці функціонують у формальних виявах, стилістичному вживанні, в актуалізації сталих висловлювань. Зникнення категорії двоїни сприяло чіткому розмежуванню форм однини і форм множини, а також розвиткові в межах останніх семантико-граматичної категорії збірності. Збереження в мовній практиці початку ХХ ст. форм двоїни підтримувалося прескриптивною нормою. У сучасному вжитку залишки від колишніх форм двоїни функціонують у таких зразках: 1) у формах орудного відмінка множини іменників із закінченням **-има**, що зберігають значення парності: *очіма, плечіма, дверіма, грошіма* (двермі, грішми – пізніші утворення)⁶, напр.: *Уже не йдеться про цінності, які можна купити **грошіма**. Йдеться про продукцію масової культури, в першу чергу, але також і виставкову діяльність* (Культура і життя, 30.08.1995); 2) у формі орудного відмінка питально-відносного займенника *скількима* та означального займенника *всіма*, напр.: *Влада не сприяє відновленню історичної справедливості щодо*

⁶ Український правопис. Київ, 2002. С. 79.

українців, а навпаки **всіма** силами створює умови для повного знедуховлення корінного населення та національних меншин (Хмельниччина, 07.11.1994); 3) у лексико-семантичній категорії збірності: *граблі, ножиці, окуляри, двері*.

Збереження варіантних форм імператива зумовлено 1) історичними процесами творення форм 1-ї особи множини наказового способу: *ідімо – ідім, берімо – берім, розв'яжімо – розв'яжім, запишімо – запишім*, напр.: **Запишімо** в книгу історії, що вчора його ясновельможність пан Гетьман був присутній на відкриттю Українського Державного університету (Вологодська газета, 09.10.1918); **Запишім** собі, що треба за будь-яких умов діяти, Мені було боляче за нашу українську бездіяльність (Літературна Україна, 20.09.2007); 2) стильовими нормами публіцистичного, художнього та релігійного різновидів української літературної мови для збереження сакральності, урочистості, особливої тональності у формах 1-ї особи, 2-ї особи множини на **-іть / -іте**: *славте – славіте, прийдіть – прийдіте, моліть – моліте, живіть – живіте*, напр.: **Славіте** Бога всі, в кого ще не зацмерло почуттє приналежності до українського народу, хто почуває себе сином чи дочкою його... (Вільне слово, 23.09.1930); 3) дією закону аналогії у формах після шиплячих приголосних: *продовж, продовжмо, продовжте і продовжи, продовжім, продовжіть*. (пор.: *кажи, кажім(о), кажіть, біжи, біжімо, біжіть*), напр.: **Скористаймося** нагодою і **продовжім** свою зимову відпустку в Карпатах (Україна молода, 07.09.2001); **Продовжіть** розв'язувати завдання, користуючись наведеними зразками і ви отримаєте очікуваний результат (Черкаський край, 09.06.2002).

Серед спостережених змін у синтаксичній нормі зафіксовано поширення в мовній практиці преси у другій половині ХХ ст. варіантних форм родового і знахідного відмінків іменників чоловічого роду однини в конструкціях із перехідними дієсловами (на початку ХХ ст. вживалися здебільшого варіанти з родовим відмінком *видавати закона, вживати самосуду, здобувати ладу, знайти листа*, напр.: **Недавно американський уряд видав нового закона**, що не тільки старців, що без грошей ідуть з Європи не пускати на беріг, а щоб були всі вони письменні, – принаймні вміли читати по своєму рідному (Маяк, 07.02.1912); **Всюди, де можна, буржуазія та її агенти й тепера вживають самосуду** (Вісти УНР, 13.01.1918)). Іменники чоловічого й середнього роду множини як залежні компоненти дієслівних словосполучень зберігали форми родового і знахідного відмінків упродовж ХХ ст.: *виборювати прав, докладати зусилля, вжити заходів, затопити кораблі*, пор.: **Дуже цікаві звістки надходять з Галичини і з Відня, де українці виборюють** собі політичних **прав** і українського університета (Маяк, 04.09.1912); **У сучасний мент народи колишньої Росії прикладають всі зусилля**, аби добитися повної незалежності, повної самостійності державного життя (Україна, 01.10.1919) і Лікарі **вживають заходів** для непоширення важких інфекційних хвороб (Більшовицька правда, 12.09.1959); **Особливі зусилля проти невизнання геноциду та схвалення президентського проекту мобілізувала** фракція КПУ (Сільські вісті, 30.11.2006).

Впродовж ХХ ст. як варіантні функціонували конструкції, виражені атрибутивним родовим відмінком іменника з прийменником *з*, та словосполучення із залежним атрибутивним іменником у формі місцевого відмінка з прийменником **по**: *комісія з виборів – комісія по виборам* (Вільне слово, 05.08.1917), *посібники з основних проблем – посібники по основних проблемах* (Зоря Полтавщини, 14.01.1955). У прескриптивних джерелах від початку ХХ ст. і до сьогодні наголошено на нормативності вживання тільки словосполучень із прийменником *з* (праці О. Курило, А. Кримського, О. Синявського, М. М. Пилинського, Г. М. Колесника, К. Г. Городенської та ін.).

У Розділі 4 «Динаміка оцінності в публіцистичному стилі» схарактеризовано зміни аксіологічних парадигм ядерних понять публіцистичного стилю (*Україна, народ, влада*), тенденції оновлення структури та семантики лексичних компонентів, стилістичної маркованості синтаксичних одиниць.

Показовою для мови преси всіх історичних періодів є виразна психологічна оцінність, вербалізована шкала якої була віддзеркаленням суспільно-політичної ідеології.

Центральне поняття преси початку ХХ ст. *народ* об'єднувало переважно позитивнооцінні мовні одиниці. Виразну оцінку фіксували епітети з інтелектуальної сфери мовомислення: *свідомий, культурний, інтелектуальний, духовний, лояльний, освічений, мудрий, щирий, гідний*. Їхню оцінну семантику увиразнювали структури з антитезою, яка додавала емоційної конотації, напр.: *Чи ти єсть народ свідомий і культурний, чи може живеш і ходиш з заплющеними очима, як сліпець невидючий...* (Маяк, 30.11.1912).

Характерним було вживання лексико-граматичних форм дієслів із позитивнооцінною стверджувальною семантикою (*народ росте, Україна росте, мова росте, народ живе, Україна живе, мова живе, народ розвивається, Україна розвивається, мова розвивається, народ перемагає, Україна перемагає, мова перемагає*), напр.: *Виходячи з самісінької глибини народнього життя, народньої душі, мова росте, розвивається поруч з тим, як росте й розвивається народ і його культура взагалі* (Чорноморець, 17.09.1917). Метафоричні структури з антитезою часто актуалізують світоглядні поняття хліборобської нації, напр.: *Як серед доброго зерна в брудній землі, заводиться той шашіль, як на родючому ґрунті чортополох починає пишатися великим рожевим цвітом, так і в нас не обійшлося без старого сміття. І треба одверто вказати, щоб воно плоду не давало* (Громада, 31.12.1915).

Публіцистичні тексти фіксують експресивно оцінну, часто знижену лексику, фразеологію на позначення ідейного протистояння, невизнання української державності (*утиски, перетики, обмеження; бездіяльність, байдужість народу*), напр.: *Українці зазнають всяких утисків національних; нас залічено на своїй предковичній землі до «іногородців»; нам ставлять*

перетики та обмеження всякі (Маяк, 12.03.1912); *Нахабна Росія роззявила свою пащеку на нашу національність. І щоб доконати свого діла і виготовити нам гріб смерти, вона почала сю страшну війну і причинила сей величезний пролив крові* (Буковина, 21.04.1916).

У 30 – 50-х роках ХХ ст. (період мовної агресії) внаслідок дії тоталітарної комуністичної ідеології кардинально змінилися пропаговані цінності: духовні, національні, християнські ідеали було відкинуто і зосереджено увагу на формуванні не національної свідомості, а суспільства без традицій, власної культури і самоідентифікації. Традиційні для українського мовомислення позитивнооцінні слова і вислови *християнство, національний, духовний* набувають протилежної неприхованої негативної оцінки, напр.: *Представник будь-якого народу світу, який вважає себе національним елементом і не бореться за зближення з СРСР, і заперечує, що боротьба за зближення і дружбу з СРСР – найкращий шлях боротьби за свободу кожного народу, є націоналістом, лжепатріотом і агентом імперіалізму* (Радянська освіта, 24.06.1950).

Закріплені в мовній свідомості українців як негативнооцінні слова *безбожник, антицерковний, антиріздвяний, антинаціоналістичний* у періодичних виданнях набувають контекстуальної виразно позитивної оцінки, напр.: *На 1 липня цього року (1938) по області нараховувалось 227 осередків войовничих, антинаціоналістичних безбожників, в яких було 7112 членів. За ними наше майбутнє!* (Більшовицька правда, 29.12. 1938).

У зверненнях до народу частовживаними були слова з виразною психологічно негативною семантикою войовничості і знищення: *бити, репресії, ліквідувати, засудити, знищити, розстріляти*, що формувало в свідомості людей пригніченість, страх, напр.: *Били, б'єм, і будем бити! Червона армія непереможна!* (Більшовицька правда, 06.10.1938).

У газетах «Буковина» та «Діло», які виходили в Західній Україні, на територіях, які до 1939 року були під владою Польщі та Чехословаччини, дії радянської влади оцінювали як «червоний терор» проти українського народу, напр.: *На кожному кроці управління державної безпеки, що все бачить, все чує, все знає, застосовує нечуваний у світі червоний терор, суд, який знає тільки один спосіб кари – розстріл* (Діло, 14.01. 1939).

У пресі 60 – 80-х рр. ХХ ст. мовну агресію нейтралізовано. Показовим для цього періоду розвитку є вживання дієслів і віддієслівних іменників з виразно позитивною семою «праці», «будування»: *народ працює, будує, зводить, споруджує, люди працюють, будують, зводять, споруджують*. Нанизування понять із позитивною оцінкою результатів діяльності партії, керівництва держави (*облаштування сфер відпочинку, освіти, культурного життя, спорту*) у стилістичних фігурах, зокрема в ампліфікації, створювало відчуття масштабності, напр.: *Наше місто [Запоріжжя] стало на тридцять років старшим. Але чи постаріло воно? Ні швидше помолоділо. Багатоповерхові красені-будинки, широкі вулиці, зелень, квіти, тролейбуси і парки, і палаци культури, театр, стадіони, спортивні зали, школи,*

дитячі садки, вузи і технікуми, бібліотеки... та хіба розкажеш про все, чим користується тепер більше 500 тисяч жителів обласного центру і чого не було 30 років тому (Зоря Полтавщини, 01.01.1965).

У мові преси 90-х рр. ХХ ст. відбулася зміна оцінної парадигми поняття зі словника високої експресії *народ* (синоніми: *нація, люди, суспільство*). Якщо словосполучення *радянський народ* у 30 – 80-ті рр. функціонувало як суспільно-політичний термін з відповідними позитивнооцінними конотаціями, то в кінці ХХ ст. публіцистичні тексти актуалізують експресивно знижену оцінку: *народ багатотраждальний, заляканий, понівечений, пригнічений, забитий, затоптаний, зрусифікований, обкрадений, зайвий, суржиковий, краплений, мічений, безсилий, безликий*, напр.: *Ми сміємося по-ірландському, і плачемо по-німецькому. Ми мовчимо по-німецьки і розмовляємо по-англійському. Ми суржикові люди. Ми краплені люди. Ми мічені люди* (Літературна Україна, 07.02.2013); *Для того, щоб перейти на світлу сторону історії, Путіну пропонують припинити агресію і злочинну політику щодо багатотраждального, століттями залякуваного, приниженого українського народу, який не хоче війни з російським народом* (Україна молода, 24.06.2014). Негативнооцінні синонімічні ряди розширено за рахунок експресивних новотворів. На зламі століть у вжиток входить неологізм *поскрибований*, який наповнює традиційний ряд *знищений – замучений – покалічений* виразною негативною оцінкою *українського народу*, напр.: *Немалу силу і владність ... мали історичні ілюзії, самоомани. Моральна вина, моральний докір почуває майже кожен з нас, хто жив і творив у ті десятиліття [за культу особи]. Вони і в ставленні до нашого поскрибованого народу, який не захистили* (Літературна Україна, 24.09.2012). Засобом увиразнення негативною оцінкою умов життя *народу* стають експресивні неологізми *безглиб, нижчосортний*, що поповнили традиційні синонімічні ряди, напр.: *прірва – яма – безглиб, нікчемний – низький – меншовартісний – нижчосортний*. Їхню аксіологію доповнюють неузгоджені означення з семантикою «приреченості», напр.: *Наш народ разом з державою котиться у безглиб безнадії, мороку, суцільної темряви. В Україні немає лідера, який би вивів нас на поверхню* (Сільські вісті, 20.01.2009); *Свідомість нашого нижчосортного суспільства, яку створювали десятиліттями, законсервувалась на рівні безнадійності, апатії, страху* (День, 04.09.2008).

Із 2014 року в пресі зафіксовано вживання позитивнооцінних синонімічних рядів, до яких належать такі означення поняття *народ (нація)*: *шляхетний – культурний – ліберальний – терплячий, свідомий – патріотичний – непоборний*. Засобом посилення оцінності є синтаксичні та лексичні повтори, напр.: *Ми шляхетна, культурна нація з тисячолітньою історією і культурою. Ми обраний Богом народ з родючими чорноземами й чулим серцем* (Літературна Україна, 10.04.2014); *Наша нація, одухотворена вірою в добро і справедливість, наша нація здолає всі труднощі і незгоди, досягне єдності і розквіту* (Україна молода, 06.09.2012).

Публіцистичну експресію увиразнюють нанизвані лексеми з негативнооцінним змістом, напр.: *У державі – революції, інфляція, корупція, махінації на виборах, страйки, крадіяство, наступ криміналітету, розмивання ієрархії цінностей, невластивих цивілізованому суспільству, а ці подвижники, забувши особисті проблеми, болі й кривди, щоденно йдуть до дітей і вчать їх розумного, доброго, вічного* (Слово Просвіти, 02 – 08.03.2017). Вияв інформаційної війни Росії проти України засвідчують контекстуальні синоніми, серед яких іменникові (*Кремль, імперія, імперське плем'я*) і прикметникові номінації, напр.: *Поруч з нами хитра, хижа, жорстока, антигуманна, антиукраїнська імперія. Завдання України – розвалити її* (Країна, 17.04.2014).

Новим явищем у мові преси кінця ХХ – початку ХХІ ст. є вживання трансформованих фразеологізмів з актуальною оцінкою політичних, культурних, соціальних настроїв суспільства і новою аксіологічною парадигмою. Серед зафіксованих трансформованих фразеологізмів виявлено уточнені (*Мистецтво жити з гранатою. Центр столиці України – заміноване коло* (Україна молода, 05.04.2001); поширені (*Українці в комунальних боргах, як у шовках* (Україна молода, 20.01.2004); *Кажуть же, що найсерйозніший урок історії (також нашої української – з її невмирущим отаманством і одночасним скиглінням про «єдність»)* якраз у тому, що вона *ще нікого нічому не навчила* (Час Time, 13 – 19.03.1997); модально змінені (*Перспективи невеселі, але світло в кінці тунелю бачу* (Молодь України, 11.01.1994); *Ну це там у парламенті аграрії з промисловцями чубляться, а ми в своїй державі зі своїми батьками-селянами – в одній партії. Знаєте в якій? У тій, де кожен сам собі кує і будує Україну* (Літературна Україна, 01.01.1997). Виразну негативну семантику передають вислови з пісень, ідеологем, пов'язаних з радянським минулим України, що зазнало кардинальної переоцінки в часи незалежності: *Без України ж не буде імперії. А як вона називається – «єдина і невідліма», союз чи СНД, – не має значення* (Час Time, 03 – 09.04.1997).

У Розділі 5 «Семантико-словотвірні і стилістичні тенденції в українській мовній практиці кінця ХІХ – початку ХХІ ст.» проаналізовано лексико-семантичні та стилістичні процеси в публіцистичному стилі в аспекті взаємодії з художнім, науковим, конфесійним, офіційно-діловим різновидами літературної мови з погляду функціонування літературної норми. Публіцистичні тексти розглянуто як сферу формування парадигм лексичної сполучуваності, стилістичного розподібнення словотвірних варіантів, створення і розширення паронімічних та синонімічних рядів.

У паронімічних парах (безсуфіксне слово – слово з суфіксами **-анн-(я)/-янн-(я)**) *клопіт – клопотання, наклад – накладання* нульсуфіксальні іменники як відносно давніші утворення мають традицію вживання в художньому стилі. У процесі історичного розвитку вони втрачають семантику процесуальності вихідного дієслова (у СБГ *клопіт* – «забота,

хлопоты; беспокойство»; у СУМі IV *клопіт* – «неспокій, хвилювання, зумовлені чим-небудь; турбота, тривога»), напр.: *Першим нашим клопотом повинне бути скасування параграфів Статуту Академії, котрі було ухвалено урядом Директорії, згідно з котрим всі твори та доклади повинні викладатися на українській мові, а для викладання на російській мові потрібен кожний раз окремий дозвіл* (Україна, 02.10.1919).

Через мову преси в активний ужиток входять сталі словосполучення з офіційно-ділової сфери зі словом *клопотання*: *клопотання до органів влади, клопотання про прийняття в громадянство, порушити клопотання, клопотання відхилено, клопотання задоволено*, напр.: *Ліквідація неповаги до самих себе – неначе передумова будь-яких клопотань до органів влади* (Вологодська газета, 03.09.1918); *У виході з громадянства України може бути відмовлено, якщо особа, яка порушила клопотання про вихід, має невиконані зобов'язання перед державою або майнові зобов'язання, з якими пов'язані істотні інтереси громадян чи державних організацій, кооперативних та громадських об'єднань* (Літературна Україна, 21.09.1998). Іменник книжного походження *клопотання* (у СУМі IV *клопотання* – «писана заява, прохання про що-небудь, яке подають до офіційної установи») як частотне слово в публіцистичних текстах згодом втрачає первісний зв'язок із дієсловом, набуває семантики результативності дії.

Мовна практика преси і прескриптивна норма засвідчують зміни в значенні слова *наклад*. У СБГ подано такі тлумачення: *наклад*: «1) издержки, расходъ; иждивеніе; 2) налогъ; 3) высверленное в кускъ дерева, изъ которого дѣлается трубка, вмѣстилище для табаку». Ця лексема в художньому і публіцистичному стилях до 30-х рр. ХХ ст. функціонувала як синонім до слова *збиток*, напр.: *Англійські консерватори сьогодні в накладі і змушені придушувати профрух* (Вісти, 20.04.1917) і зафіксована з позначкою *розмовне* у СУМі V: *наклад* – «те саме, що збиток» і «видання, тираж» із позначкою *діалектне*. Про його входження у вжиток зі значенням «видання, тираж» ще в кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. свідчить мовна практика преси, напр.: *Збільшення накладу українських книжок дозволило Канівському повітовому земству одчинити безплатні народні бібліотеки при земських школах у таких селах: Мало-Ржавецькому, Степанецькому, Григоровському, Трахтимировському та ін.* (Маяк, 12.04.1912).

У 40-ві – 80-ті рр. ХХ ст. слово *наклад* витіснила лексема *тираж*. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. лексема *наклад* у значенні «видання, тираж» активізувалася і закріпилася в сучасному літературному вжитку. Утрачене первісне дієслівне значення слова *наклад* («покривати зверху чим-небудь, класти що-небудь зверху») успадкувала лексема *накладання*, напр.: *Накладання соціальних суперечностей на етнічну гетерогенність населення загрожувало цілісності таких [багатонаціональних] держав* (Літературна Україна, 23.08.1995); *Цілям очищення, а також стимуляції енергетичних центрів (чакр) служить і накладання хреста* (Черкаський край, 08.09.1997).

У синонімічних парах (зріст – зростання, літопис – літописання) нульфіксальні й суфіксальні іменники зберігають вихідне лексичне значення дієслова, проте перші вказують на результат, предметність, а другі – на процесуальність. Різна лексична сполучуваність цих іменників у стилєвих різновидах української мови спричинила розширення лексичного значення, набуття словами нових семантичних відтінків, напр.: *високий на зріст*, але *зростання вартості*, *зростання виробництва*, *зростання цін*, *економічне зростання*, *інтелектуальне зростання*, *муки зростання*, напр.: *Відомо, проте, що так звані «муки зростання» – явище невідворотне* (Донеччина, 24.07.1999).

Деякі пари віддієслівних іменників із суфіксами **-анн-(я)/-янн-(я)**, **-енн-(я)/-єнн-(я)** через активне вживання в церковній сфері, а звідси і входження в публіцистичний і художній стилі, розподіbiliся ще в ХІХ ст. (*прощання* як «процес розставання з кимсь або з чимсь» – *прощення* як «певна поблажливість до кого-небудь, помилування»). Такі віддієслівні характеристики, як закінченість дії, процесуальність згодом у цих парах слів взагалі знівелювалися. В інших лексемах сема результативності, закінченості дії, з одного боку, і процесуальності – з іншого, є визначальною і в сучасній українській літературній мові, пор.: *очищення – очищення, прилучення – прилучення, укладення – укладання*, напр.: *З чого починає наука **вивчення** будь-якого явища? Із спроб його систематизації* (Культура і життя, 14.04.1997); ***Вивчення** історії становлення економіки незалежної України свідчить про серйозні прорахунки в її реформуванні на ринкових засадах* (Літературна Україна, 18.05.2002).

Упродовж історичного розвитку мови набули різних значень нульсуфіксальні іменники жіночого роду й іменники з суфіксом **-енн-(я)**: *ухвала* (*ухвала* – «рішення з'їзду, конференції, зборів, наради та ін., винесене внаслідок обговорення яких-небудь питань, резолюція органів державної влади» – СУМ Х) – *ухвалення* (*ухвалення* – «процес прийняття рішення, його тривалість упродовж певного періоду» – СУМ Х). У публіцистичному стилі активізовано словосполучення з офіційно-ділової сфери: *ухвала конференції*, *ухвала Ради Європи*, *ухвала зборів*, *ухвала засідання Верховної Ради України*, *соборна ухвала*, *судова ухвала* і *ухвалення пропозицій присутніх*, *ухвалення вимог щодо техніки безпеки*, *ухвалення законів*, напр.: *В **ухвалі** засідання зазначено, що причиною стали форс-мажорні обставини щодо митного врегулювання. Чомусь, хоч як це дивно, вони дозрівали впродовж кількох місяців, а вибухнули, ну геть випадково, напередодні виборів* (Хмельниччина, 14.03.2006); *Найістотнішим у цьому процесі [перегляді традиційних поглядів на стосунки між англо- та франкомовною общинами] було **ухвалення** ряду законів, спрямованих на поліпшення становища франкофонів у Квебеку* (Черкаський край, 27.05.2006).

У спільнокореневих словотвірних парах із суфіксами **-ість**, **-енн-(я)** розподібнення первинних варіантів відбувалося через розширення лексико-синтаксичних зв'язків: слово *забезпеченість* (*забезпеченість* – «ступінь

задоволення потреб когось або чогось» – СУМ III) у сучасній українській літературній мові функціонує здебільшого в іменних словосполученнях, залежний компонент якого – іменник в орудному відмінку однини чи множини: *забезпеченість водою, забезпеченість матеріальними благами, забезпеченість природними ресурсами*, пор. *забезпечений водою, забезпечений матеріальними благами, забезпечений природними ресурсами*, напр.: *Водні ресурси України досить незначні. **Забезпеченість** водою одного жителя республіки у 15 разів нижча, ніж у цілому по країні і майже найнижча в Європі* (Культура і життя, 07.09.1998).

Забезпечення (*забезпечення* – «матеріальні засоби до існування» – СУМ III) вимагає здебільшого вживання означення, яке конкретизує його зміст: *фінансове забезпечення, наукове забезпечення, соціальне забезпечення, інформаційне забезпечення* (утворені на основі віддієслівних сполучень, пор.: *забезпечувати фінансами, забезпечувати інформацією* тощо). Опредметнений характер дії, процесу наявний у словосполученнях, де залежний компонент завжди має форму родового відмінка: *забезпечення умов існування, забезпечення стабільності конституції, забезпечення зайнятості населення*, напр.: *Народ, як єдине джерело влади, створює державу для **забезпечення** нормальних умов свого існування* (Україна молода, 24.09.1998).

У сучасній мовній практиці періодичних видань помітно зростає кількість абстрактних іменників із суфіксом **-ість** на позначення якісних характеристик переважно нематеріальних основ буття: *абиякість, ведучість, гуманітарність, діалоговість, почувальність, трибунність, християнськість* тощо. Ці новотвори відбивають сучасні тенденції словотвору відприкметникових іменників, причому з різною конотаційною семантикою залежно від значення твірної основи, напр.: *Так і було **втрачено спостережливість, проникливість і відповідальність** щодо адекватного відтворення станів людської душі. Прийшли **приблизність, абиякість і незграбність** – те, що можна було б назвати терміном «неоковирне серцезнавство»* (Літературна Україна, 19.05.2003). Регулярність таких утворень ґрунтується на потребі актуалізувати ознаку якості, якої надають похідні навіть за відсутності цієї ознаки у відносному прикметнику, що мотивує новотвір.

У **висновках** викладено результати проведеного дослідження. Констатовано, що публіцистичний стиль – це функціональний різновид української літературної мови, який забезпечує передавання, поширення в національно-мовному просторі суспільно-політичної, наукової, культурної інформації, виконує роль утвердження і регулювання літературної норми відповідно до внутрішніх законів мови й запитів соціуму. Для нього характерні сталі комунікативно-прагматичні ознаки: доступний, логічний виклад, уживання семантично прозорих, однозначних лексичних номінацій з виразною оцінною конотацією. Динамічними є семантико-аксіологічні механізми вияву часових, ціннісних, ідеологічних, естетичних орієнтирів епохи у зв'язку зі змінами пріоритетів суспільно-політичного життя народу.

Публіцистичний стиль виконує інформативну, кумулятивну функції та функцію впливу на масову свідомість суспільства. Реалізацію інформативної функції забезпечує загальноповживаний словник, в якому відповідно до часових запитів соціуму постійно оновлюються суспільно-політична, наукова, релігійна, офіційно-ділова лексика. Функція впливу на масову свідомість суспільства виявляється в ідеологічно регламентованому словесному моделюванні дійсності, у вживанні експресивних позитивно- і негативнооцінних книжних та розмовних структур, зокрема ідеологем. Кумулятивна функція публіцистичного стилю полягає у збереженні основ структурної організації мови, фіксації еволюції суспільного життя, оновленні ціннісної шкали традиційних вербальних засобів. Визначальною для публіцистичного стилю є взаємодія загальнолітературної і спеціальної лексики, актуалізація прецедентних одиниць відповідно до соціально-політичних пріоритетів часу.

Від початку становлення публіцистичного стилю єдиним писемним і найдоступнішим (до кінця ХХ ст.) його репрезентантом є мова преси, що засвідчує стабільність літературної норми в суспільній комунікації.

Діахронний аналіз публіцистичного стилю в контексті історії української літературної мови виявив аксіологічні засади формування 1) літературної норми, її лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних зразків; 2) стильової норми, яка залежно від комунікативних потреб мотивує вживання найдоцільніших стилістичних засобів, регулює співвідношення загальноповживаних і спеціальних, книжних і розмовних, образних, оцінних і нейтральних структурних елементів. Історичний аспект літературної норми засвідчує, з одного боку, гнучку стабільність фіксованих правил, їхню екстралінгвальну регламентованість, а з іншого – можливість різного мовного вираження залежно від мети спілкування. Стильова норма публіцистичного стилю відкрита і динамічна; вона постійно змінюється, реагує на позамовні чинники суспільного життя, уможлиблює функціонування лексичних, морфологічних та синтаксичних варіантів. Інновації, які відповідають внутрішнім законам розвитку мови, визначають напрям динаміки літературної норми загалом, а стилістично обмежені, позасистемні явища мають локальне вживання.

Стильова норма – один із функціональних виявів дескриптивної норми (реального вживання в мові лексем, словоформ, синтаксичних конструкцій), корелює з прескриптивною нормою (правилами вживання мовно-виражальних засобів) літературної мови.

Мова української преси як інструмент оновлення традицій літературної мови, пропагування цінностей конкретної історичної доби та їх інтерпретації відповідно до соціального буття нації формує, змінює мовну свідомість суспільства. Реальне вираження мовної свідомості в публіцистичних текстах – це вербалізація сприйнятої і засвоєної соціумом інформації про конкретні історичні події. Таку інформацію передають лексичні номінації, словосполучення та висловлювання. Мова преси має два

вербальних вияви мовної свідомості: 1) пов'язаний з формуванням сталого, виробленого ядра публіцистичних понять; 2) пов'язаний з динамічними, оцінними процесами та інтенційними мовними структурами в публіцистичних текстах.

Диференційною ознакою публіцистичного стилю як сегмента історії української літературної мови є оцінність – семантико-стилістична категорія, яка через протиставлення значень позитивної або негативної оцінки передає ставлення мовця до названого предмета, явища чи поняття. Це найбільш динамічна сфера мовного вираження, яка змінюється під впливом екстралінгвальних чинників і є індикатором суспільно-політичної ситуації в країні.

На початку ХХ ст. сформована газетно-інформаційна сфера утверджувала в літературному вжитку живу народну мову, вводила в загальномовний словник власне українські назви нових реалій доби і була дієвим інструментом адаптації запозичень.

В українській мові початку ХХ ст. засвідчено процес диференціації варіантів, внаслідок чого в літературному вжитку усталилися іменники на позначення суб'єкта дії, якісні й відносні прикметники, дієслівні деривати зі значенням завершального етапу розвитку дії.

Мова української преси другої половини ХХ ст. сприяє усталенню єдиного літературного стандарту в мовній практиці, продовжуючи започатковані тенденції словотворення, зберігаючи характерні структурні ознаки української мови. Процеси русифікації помітні у вживанні не властивих українській мові словотвірних моделей, зокрема назв осіб із суфіксом **-щик**.

Дескриптивна і прескриптивна норми української літературної мови до 70 – 80-х рр. ХХ ст. засвідчували функціонування варіантів граматичного роду, варіантних закінчень родового відмінка однини іменників II відміни чоловічого і середнього роду. Авторитет прескриптивної норми в суспільстві сприяв семантико-граматичній диференціації цих форм у мовній практиці. Вплив російської мови спричинив обмеження у функціонуванні кличного відмінка й поширенні замість них форм називного відмінка.

На зламі ХХ – ХХІ ст. зростає вплив публіцистичного стилю на функціонування сучасної української літературної мови та її норми. Демократизація суспільства спричиняє позитивні (розширення лексики мовців через повернення у вжиток застарілих, розмовних, діалектних лексем, розвиток семантичного, стилістичного, власного словотвірного потенціалу) і водночас негативні явища в мовній практиці (надмірне залучення іншомовних елементів, розмовних засобів, поширення надлишкових варіантів, зниження ваги естетичного критерію у формуванні літературного стандарту).

Упродовж ХХ – початку ХХІ ст. найбільш стабільною була синтаксична норма, проте відбувалися зміни у функціонуванні синтаксичних засобів, у способі й частоті їх уживання.

У різні періоди історії української літературної мови дескриптивна і прескриптивна норми взаємодіяли неоднаково. Зміна мовно-національної свідомості освічених українців на початку ХХ ст., а потім в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. впливала на динамічні процеси в літературній мові, що відбилося на мовній практиці і на тенденціях прескриптивної норми. У 40-ві – 80-ті рр. ХХ ст. переважали прескриптивні настанови в усіх сферах життєдіяльності мови, зокрема і в публіцистичному стилі.

Для розвитку стильової і літературної норми характерна часова специфіка аксіологічної шкали ядерних понять мови преси («Україна», «народ», «влада»), які оновлюють структуру, семантику, стилістичну маркованість в оцінних парадигмах. Початок ХХ ст., пов'язаний з увиразненням позитивної оцінності контекстуальних синонімічних рядів, епітетів, метафор з інтелектуальної сфери мовомислення для вираження духовних, національних, християнських ідеалів народу, заступається періодом мовної агресії (40-ві – 50-ті рр. ХХ ст.) з експресивним негативнооцінним запереченням попередньої епохи, з функціонуванням висловлювань із семантикою знищення і руйнування. У 60 – 80-ті роки ХХ ст. агресія згасає, а оцінну шкалу формують мовні засоби із семантикою результативності, будування, що спрямовують життєві пріоритети суспільства й чітко поділяють світ на позитивний (правильний) і негативний (неправильний).

На зламі ХХ – ХХІ ст. позитивнооцінні мовні засоби актуалізують процеси державотворення в незалежній *Україні*, а негативнооцінні вербалізують поняття денационалізації, байдужості, бездіяльності *народу і влади*, агресії *Росії*. Негативнооцінна парадигма відчутно розширюється за рахунок уживання експресивних розмовних одиниць, формування нових синонімічних рядів. Стираються жанрові межі публіцистичного стилю, а використання оцінних елементів стає стильовою нормою всіх публіцистичних текстів, зокрема й інформаційних.

Публіцистичний стиль взаємодіє з іншими функціональними різновидами української літературної мови і є сферою формування парадигм лексичної сполучуваності, стилістичного розподібнення словотвірних варіантів, створення і розширення синонімічних та паронімічних рядів. Лексико-семантичні, словотвірні та морфологічні зміни в публіцистичних текстах, що відповідають структурі української літературної мови, впливають на динамічні процеси в інших її функціональних різновидах.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях Індивідуальні монографії

1. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій та структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 302 с.
2. Коць Т. А. Українське слово в пресі ХХ – початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2018. 428 с.

Рецензія: Ніка О. «Публіцистичний дискурс і літературна норма». Рецензія на монографію: Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми. Київ: 2018. 428 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»). *Українська мова*. 2019. № 1. С. 163 – 169.

Рецензія: Кульбабська О. Нормативно-аксіологічна тенденція діахронного аналізу публіцистичного стилю. Рецензія на монографію: Коць Т. А. Українське слово в пресі кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: динаміка літературної норми. Монографія. Київ: Видавництво Дмитра Бураго, 2018. 428 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»). *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка*. 2019. № 175. С. 904 – 906.

Розділи в колективних монографіях

3. Коць Т. А. Публіцистичний стиль. *Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст.: система понять і бібліографічні джерела*. Київ: Грамота, 2007. С. 217 – 221.
4. Коць Т. А. Динаміка граматичної норми. *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин: ТОВ «Аспект-поліграф», 2013. С. 137 – 210.

Праці в закордонних виданнях

5. Коць Т. А. Динаміка прескриптивної словотвірної норми української літературної мови. *Rossica olomucensia Val. L. Casopis pro ruskuu a slovanskou filologii*. Olomouc, 2011. Num. 1. С. 33 – 39.
6. Коць Т. А. Грамматическая система языка и тенденции литературной нормы. *Rossica Olomucensia. Casopis pro ruskou a slovanskou filologii*. Vol. LII. Olomouc, 2013. Num. 2. С. 125 – 131.
7. Коць Т. А. Мова Тараса Шевченка і літературна норма. *Материалы XIV Международного семинара «Тарас Шевченко и его Петербургское окружение» (13 – 17 мая 2014 года)*. Санкт-Петербург, 2014. С. 383 – 391.
8. Коць Т. А. Мовне сприймання і суспільні цінності епохи (на матеріалі періодичних видань ХХ ст.). *Материалы XV Международного научного семинара «Деятели науки и культуры России и Украина (XVIII – XXI вв.)»*. Санкт-Петербург, 2015. С. 342 – 349.
9. Коць Т. А. Мовне сприймання та ідейно-естетичні цінності епохи (на матеріалі періодичних видань ХХ ст. ХХ – ХХІ століття). *Жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі*. Оломоуць, 2016. С. 95 – 125.
10. Коць Т. А. Сучасні медійні тексти як сфера трансформацій прецедентних висловів. *Інтертекстуальність та інтермедіальність: в*

просторі української мови, літератури, культури. Оломоуць, 2018. С. 163 – 180.

Праці у фахових виданнях України

11. Коць Т. А. Функціонування синонімів у газетно-інформаційному стилі. *Мовознавство.* 2001. № 5. С. 88 – 96.
12. Коць Т. А. Суфіксальне словотворення назв суспільно-політичних понять у мові ЗМІ. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Збірник наукових праць.* Київ, 2002. Вип. 1. С. 8 – 14.
13. Коць Т. А. Мова знаходить нові можливості. *Культура слова.* 2002. Вип. 60. С. 39 – 43.
14. Коць Т. А. Практика вживання прикметників на -ов (ий). *Українська мова.* 2002. № 2. С. 25 – 30.
15. Коць Т. А. Опановуємо мовознавчу науку. *Дивослово.* 2003. № 1. С. 33 – 35.
16. Коць Т. А. Перші лінгвістичні розвідки про публіцистичний стиль української мови. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика.* Львів, 2003. Вип. 23. С. 76 – 80.
17. Коць Т. А. Аксіологічна наповнюваність стилістичних одиниць (на матеріалі ЗМІ). *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка.* Луганськ, 2003. № 3. С. 152 – 157.
18. Коць Т. А. Імператив і проблема морфологічної варіантності. *Українська мова.* 2003. № 2. С. 48 – 54.
19. Коць Т. А. Словотвірне категоріальне значення іменників із суфіксом -ець і проблема морфологічної варіантності. *Семантика мови і тексту. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції.* Івано-Франківськ, 2003. С. 266 – 268.
20. Коць Т. А. Функціонально-стилістичні особливості віддієслівних іменників (безсуфіксні і суфіксальні назви). *Культура слова.* 2007. Вип. 68 – 69. С. 66 – 72.
21. Коць Т. А. Поняттєві синоніми з суфіксами -ість, -енн- в українській мові. *Українська мова.* 2008. № 4. С. 38 – 45.
22. Коць Т. А. Динаміка граматичної норми іменника (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників). *Культура слова.* 2009. Вип. 71. С. 111 – 117.
23. Коць Т. А. Лексика публіцистичного стилю початку ХХ ст. і формування літературного словника. *Українська мова.* 2009. № 4. С. 65 – 72.
24. Коць Т. А. До проблеми лексичної норми сучасної української мови. *Мовознавство.* 2009. № 1. С. 70 – 76.
25. Коць Т. А. Аксіологічний компонент у мові публіцистичного стилю початку ХХ ст. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного*

- університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки. 2009. Вип. 20. С. 307 – 311.
26. Коць Т. А. Проблеми варіантності в художньому стилі. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог, 2010. Вип. 17. С. 204 – 211.
  27. Коць Т. А. Про прескриптивну і дескриптивну норму в граматиці. *Культура слова*. 2010. Вип. 72. С. 47 – 55.
  28. Коць Т. А. До питання становлення термінів дериватології. *Вісник Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна*. № 910. Ч. I. Харків, 2010. С. 301 – 304.
  29. Коць Т. А. Експресивність у мові преси поч. ХХ ст. *Культура слова*. 2010. Вип. 73. С. 127 – 133.
  30. Коць Т. А. Експресивні конструкції в мові публіцистичного стилю кінця ХІХ – поч. ХХ століття як часові прикмети доби. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Херсон, 2010. Вип. 12. С. 330 – 334.
  31. Коць Т. А. Варіантність відмінкових форм іменників у мові преси початку ХХ століття і становлення літературної норми. *Культура слова*. 2011. Вип. 76. С. 140 – 149.
  32. Коць Т. А. Пропагуємо взірцеву літературну мову. *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 99 – 101.
  33. Коць Т. А. Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми (на матеріалі лінгводидактичних текстів і словників). *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 55 – 65.
  34. Коць Т. А. Ідейно-естетичні цінності доби і мовознавча прескриптивна наука початку ХХ століття. *Культура слова*. 2011. Вип. 75. С. 108 – 115.
  35. Коць Т. А. Варіантність відмінкових форм іменників у мові преси поч. ХХ століття і становлення літературної норми. *Культура слова*. 2011. Вип. 76. С. 140 – 149.
  36. Коць Т. А. Словотвір іменників у мові преси початку ХХ ст. і становлення граматичної норми. *Мовознавство*. 2012. № 2. С. 83 – 92.
  37. Коць Т. А. Прикметниковий словотвір у мові публіцистичного стилю поч. ХХ століття і становлення граматичної норми. *Українська мова*. 2012. № 3. С. 57 – 63.
  38. Коць Т. А. Граматична стилістика в науковій парадигмі С. Я. Єрмоленко. *Культура слова*. 2012. Вип. 78. С. 58 – 63.
  39. Коць Т. А. Публіцистичний стиль початку ХХ ст. як джерело формування синтаксичної норми. *Мовознавство*. 2013. № 1. С. 30 – 36.
  40. Коць Т. А. Граматична норма: дієслівна парадигма в прескрипціях і в публіцистичних текстах поч. ХХ століття. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 68 – 76.
  41. Коць Т. А. Опановуємо мовознавчу науку. *Культура слова*. 2013. Вип. 78. С. 209 – 212.

42. Коць Т. А. Теоретичні засади праць Івана Нечуя-Левицького і тогочасна мовна практика. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 30 – 36.
43. Коць Т. А. Оцінність у мові преси. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 126 – 128.
44. Коць Т. А. Тарас Шевченко і становлення літературної норми. *Культура слова*. 2014. Вип. 80. С. 18 – 25.
45. Коць Т. А. Літературна норма в прескрипціях кінця ХІХ – початку ХХ століття і мовна практика. *Мовознавство*. 2014. № 2. С. 56 – 62.
46. Коць Т. А. Відмінкові форми іменників у мові газет початку ХХ століття. *Українська мова*. 2014. № 3. С. 44 – 52.
47. Коць Т. А. Варіантність у мові Т. Шевченка. *Наукові записки. Філологічні науки*. Кн. 4. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. С. 31 – 36.
48. Коць Т. А. Літературна норма і сучасні глобалізаційні процеси. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. Острог: Видавництво НУ «Острозька академія», 2014. Вип. 50. С. 59 – 62.
49. Коць Т. А. Усталення літературної норми в інформаційному просторі сьогодення. *Культура слова*. 2014. Вип. 81. С. 92 – 97.
50. Коць Т. А. Морфологічна парадигма іменника в прескрипціях і мовній практиці періодичних видань 40 – 50-х років ХХ ст. *Мовознавство*. 2015. № 4. С. 82 – 89.
51. Коць Т. А. Ціннісні орієнтири доби тоталітаризму в мові періодичних видань 30 – 50-х років ХХ ст. *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 93 – 101.
52. Коць Т. А. О. О. Потебня про оцінність слова: проекція на мовну реальність. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С. 36 – 43.
53. Коць Т. А. Варіантність морфологічних форм іменника в прескрипціях і мовній практиці другої половини ХХ ст. *Мовознавство*. 2016. № 2. С. 45 – 50.
54. Коць Т. А. Теоретичні засади вивчення оцінності в мові публіцистичного стилю. *Культура слова*. 2016. Вип. 84. С. 123 – 131.
55. Коць Т. А. Явище варіантності в історії літературної мови. *Українська мова*. 2016. № 2. С. 82 – 91.
56. Коць Т. А. Оцінність як семантико-стилістична категорія публіцистичного стилю. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 78 – 87.
57. Коць Т. А. Публіцистичний стиль як джерельна база дослідження історичної змінності мовної норми. *Мовознавство*. 2016. № 6. С. 66 – 72.
58. Коць Т. А. Оцінність правових номінацій у мові української періодики. *Одеський лінгвістичний вісник. Спецвипуск*. Одеса, 2017. С. 89 – 92.
59. Коць Т. А. Оцінні одиниці в газетній публіцистиці початку ХХ ст. *Мова і міжкультурна комунікація: Збірник наукових праць*. Вип. І. Полтава: Пует, 2017. С. 110 – 120.

60. Коць Т. А. Мовна свідомість в синхронії і діахронії. *Мовознавство*. 2017. № 4. С. 49 – 58.
61. Коць Т. А. Оцінна парадигма України в мові сучасних періодичних видань. *Культура слова*. 2017. Вип. 86. С. 195 – 207.
62. Коць Т. А. Історія дослідження публіцистичного стилю в збірнику «Культура слова». *Культура слова*. 2017. Вип. 87. С. 52 – 64.
63. Коць Т. А. Історія літературної мови в письменницьких роздумах О. Гончара. *Культура слова*. 2018. Вип. 88. С. 39 – 50.
64. Коць Т. А. Унормування української літературної мови в кінці XIX – на початку XX ст. *Українська мова*. 2018. № 4. С. 34 – 42.

Додаткові публікації

65. Коць Т. А. Складні назви предметних реалій і абстрактних понять у мові сучасних ЗМІ. *Етнос. Культура. Нація*. Дрогобич, 2001. Вип. 2. С. 242 – 248.
66. Коць Т. А. Суфіксальні деривативи назв суб'єкта дії (на матеріалі газет 90-х рр. XX ст.). *Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць*. Київ, 2001. Вип. IV. С. 64 – 67.
67. Коць Т. А. Основні засади конфесійного стилетворення української мови (кінець XIX – початок XX ст.). *Рідний край*. 2001. № 2 (5). С. 40 – 43.
68. Коць Т. А. Аксиологія в мові ЗМІ. *Культура і сучасність*. 2003. № 1. С. 49 – 54.
69. Коць Т. А. Функціонально-стилістичні особливості віддієслівних іменників з суфіксами -анн-(-янн-), -енн-(-єнн-). *Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячених 70-річчю від дня народження С. Я. Єрмоленко*. Київ, 2007. С. 112 – 117.
70. Коць Т. А. Практика вживання віддієслівних іменників з суфіксами -анн-(-янн-), -енн-(-єнн-) в українській мові. *Збірник наукових праць КДУ*. Т. XVII. Київ, 2007. С. 86 – 91.
71. Коць Т. А. Оцінність у мові публіцистичного стилю початку XX ст. *Сьогодення українського мовного середовища*. Київ, 2010. Вип. 2. С. 67 – 72.
72. Коць Т. А. Стале і змінне в синтаксичній нормі української літературної мови. *Життя у слові: Збірник наукових праць на пошану академіка В. М. Русанівського*. Київ, 2011. С. 181 – 191.
73. Коць Т. А. Тарас Шевченко і становлення літературної норми. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони*. Київ: ННДІВ, 2014. С. 166 – 169.
74. Коць Т. А. Становлення словотвірної норми прикметника на початку XX століття. *Мова і міжкультурна комунікація: Збірник наукових праць*. Полтава: Пуєт, 2014. С. 108 – 118.

75. Коць Т. А. Теоретичні засади праць Івана Франка і тогочасна мовна практика. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегія дослідження. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Івана Франка.* Київ, 2016. С. 84 – 86.
76. Коць Т. А. Оцінна парадигма «Східної України» в мові сучасних періодичних видань. *Образне слово Луганщини. Матеріали XVII Всеукраїнської конференції ім. В. Ужченка.* Старобільськ: ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2018. С. 107 – 111.
77. Коць Т. А. Функціонально-стилістичні параметри публіцистичного стилю в історії лінгвостилістики. *У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко.* Київ: КММ, 2019. С. 105 – 115.

АНОТАЦІЯ

Коць Т. А. Публіцистичний стиль в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: нормативно-аксіологічний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01. – українська мова. – Інститут української мови НАН України. – Київ, 2019.

Виконана дисертація – це комплексне дослідження публіцистичного стилю як сегмента історії української літературної мови, що засвідчило сталі та змінні структурно-аксіологічні механізми літературної норми.

Уперше в українському мовознавстві обґрунтовано концепцію діахронного аналізу публіцистичного стилю в контексті історії літературної мови, що враховує соціокультурні і психолінгвальні чинники; визначено цілісну інтегративну лінгвокультурологічну і структурно-нормативну модель опису мовних одиниць публіцистичних текстів на всіх часових зрізах; простежено динаміку становлення, розвитку і взаємодії прескриптивної і дескриптивної норм; з'ясовано мовні механізми впливу публіцистичних текстів на суспільну і національно-мовну свідомість; уведено в науковий обіг аксіологічне осмислення часових мовних парадигм у зв'язку зі зміною естетичних, моральних, ідеологічних орієнтирів суспільства.

Ключові слова: публіцистичний стиль, мова преси, літературна норма, стильова норма, прескриптивна норма, дескриптивна норма, оцінність, оцінні одиниці, мовна свідомість.

SUMMARY

Kots' T. A. The journalistic style in the Ukrainian literary language of the late nineteenth and early twenty – first centuries: the normative-axiological aspect. – Manuscript.

Thesis submitted for the scientific degree of Doctor in Philology. Speciality 10.02.01. – The Ukrainian language. – Institute of Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine. - Kyiv, 2019.

The dissertation is completed – a comprehensive study of journalistic style as a segment of the history of literary language, which reveals steel and variable structural and axiological mechanisms of literary norm.

The scientific novelty of the research is to substantiate the concept of diachronic analysis of journalistic style in the context of the history of literary language, taking into account socio-cultural and psycholinguistic factors; definition of the integral integrative linguocultological and structural-normative model of the description of linguistic units of journalistic texts at all time samples; revealing the dynamics of the formation, development and interaction of prescriptive and descriptive norms; elucidation of linguistic mechanisms of the influence of journalistic texts on social and national-language consciousness; the introduction into the scientific course of the axiological understanding of the temporal linguistic paradigms due to the change in the aesthetic, moral, ideological orientations of society.

The research carried out a normative-axiological analysis of the journalistic style of the XX – the beginning of the XXI century in the context of the history of literary language. Using the functional-historical and subscriptive-descriptive methods of research, the language mechanisms of style as a means of realizing the literary norm and the tool of influence on its dynamics are revealed.

In various periods of the history of literary language, the verbal modelling of reality was corrected, and the language of periodicals was an instrument that updated, modernized traditions, propagandized the values of its time, interpreted them in accordance with the historical and social existence of the nation, and as a result formed, regulated, changed the mass consciousness of society. A full-fledged development of a journalistic style is possible only if there is an independent state that ensures the functioning of an independent press.

The literary norm of each particular historical period is measured by the time prescriptive guidelines (prescriptive norm) and the trends of linguistic practice (descriptive norm), which at different times interact inconsistently. At the beginning and end of the twentieth century trends in the development of the prescriptive norm were determined by language practice, and in the 40's and 80's of the twentieth century in all spheres of language life dominated prepressing recommendations.

The dynamics of the literary norm is connected with the phenomenon of the variability of word-formation, morphological, syntactic units. Variance in the language of the early twentieth century was through the search for new expressive means, the stage of natural selection of literary samples acceptable to the entire Ukrainian space. Competition of word-formation variants defined fixing of models: 1) with an affix *-ник* on the names of persons formed on the basis of verbs of an inadequate form and prefixal verbs of the finished form; 2) with an affix *-ець* by nouns with a some of the participant component, member, carrier of social

or political ideas.

At the beginning of the twentieth century due to the law of linguistic economy, the dictionary was replenished with verbal derivatives with the meaning of the final stage of development of the action, which were formed with the prefix *y-* and the suffix *-yba-*.

Language practice of the journalistic style of the second half of the twentieth century generally retains the defining features of the Ukrainian language, but in some word-building models reflects the tendencies of Russian-speaking influence, in particular, in the names of persons with suffix *-шук*.

Variance of the expression of some morphological categories (gender, case) at the beginning of the twentieth century was due to the influence of dialects, eastern Ukrainian and western Ukrainian traditions. The semantic-morphological differentiation of nouns in the generic case of the singular form of II person nouns, the abolition of the masculine and the neuter gender, the establishment of the generic paradigm ended in the 70's of the twentieth century. Throughout the history of literary language, morphological paradigms have undergone changes and produced more advanced speech mechanisms.

In the 90-s of the twentieth century the journalistic style resumes characteristic of the 10 – 30's of the twentieth century the tendencies of the Ukrainian word-formation, reveals the defining morphological signs in the use of the dative case, the ending *-obi*, *-ebi* the dative case of the masculine nouns of the second person.

Syntactic system during the XX – the beginning of the XXI century was the most stable link in the literary norm, dynamic processes, as a rule, did not occur in the very set of syntactic means, but in the method and frequency of their use.

During the twentieth century the most dynamic was the axiology of the language of periodicals. Language tools influenced by changes in the vector of social values were semantically modified, filling content with a positive or negative assessment.

Ukrainian press of the early twentieth century performed primarily the function of forming the national consciousness and actualized the nuclear concepts: people, nation, language, which overgrew an explicit psychological, positive assessment.

The means of its transmission, expression were language units mainly from the intellectual sphere of thinking. Nationally marked word symbols reinforce the positive assessment of new phenomena of political, economic, cultural, religious life. In general, one of the decisive criteria for the formation of the stylistic and literary norm was the aesthetic perfection of the semantic meaningful content of the linguistic units of lexemes, phrases, phraseological unit.

In the 40's and 50's of the twentieth century the main linguistic resource of the journalistic style were clearly expressive, mainly colloquial means, which built a new scale of values of the party, the Soviet people whose positive connotation clearly contrasted with the explicit negatively appraised concepts of religion, nationalism, fascism, and war. The adoption of Soviet ideology was carried out by

denying the traditional positively appraised concepts of spirituality, national ideas and Christian ideals. A characteristic feature of the language of that period was the use of unambiguous words and expressions with a digital representation of all the results of the activity, which created a sense of immensity and persuasiveness.

In the 60's and 80's of the twentieth century the frequency of the use of negative evaluative linguistic units decreases; instead, positive evaluative adjectives, perfective verb with semantics of effectiveness, building are activated, which convincingly highlight the key points among the vital priorities of society and clearly divide the world into positive (right) and negative (wrong).

At the turn of the XX – XXI centuries positive evaluative language tools actualize the processes of state-building independent Ukraine, and negative evaluative ones – denationalization, indifference, inactivity of the people and power, aggression of Russia.

The genre boundaries of journalistic style are being destroyed. The use of evaluation units becomes a stylistic norm of all genre varieties, including informative ones.

The journalistic style developed in close interaction with other functional varieties of literary language. The dynamics of the development of its stylistic norm can be clearly seen in the renewal, the mutual influence of book and spoken language means, the expansion of the paradigms of lexical compatibility of units of official-business, scientific, religious styles, the stylistic distribution of word-formation variants, the creation of synonymous, paronymic series. Constant searches of linguistic units that meet the needs of society, the modernization of word-formation resources, the improvement of the mechanisms of morphology and syntax, the correspondence of the evaluation of means of expressing the tendencies of socio-political life – remain unchanged in the differential features of a journalistic style as a functional type of literary language.

Key words: journalistic style, press language, literary norm, stylistic norm, prescriptive norm, descriptive norm, estimation, estimating units, linguistic consciousness.

Підписано до друку 22.05.2019 р.
Формат 60 x 84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 2,32. Наклад 150 прим. Зам. № 1949.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: info@burago.com.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41